

הוצאת "הקיבוץ המאוחד"⁵⁷

הוצאת הספרים המסודרת השנייה של תנועות הפועלים, "הקיבוץ המאוחד", נוסדה בספטמבר 1940, כעשרה חודשים בלבד לאחר שקמה "ספרית פועלים" (נובמבר 1939). כעבור למעלה מחמישים שנה התאחדו השתיים במסגרת ארגונית אחת. הרבה מן המשותף רעיונית ומן הדומה ארגונית היה בין ההוצאות הללו כבר מראשיתן – כיום נתקשה להבין את ההבדלים האידיאולוגיים ואת המחלוקות בין התנועות שהקימו את בתי ההוצאה הללו – אבל רק כוח ההיגיון הכלכלי של הקפיטליזם חיבר את שנדרש לחבר מזמן: שני בתי הוצאה של תנועות קיבוציות, שחרף הכורח להתקיים בבחינה כלכלית אין מעייניהן נתונים לרווח כספי, אלא למלא את הארץ ספרים, מקוריים ומתורגמים, כדי לתרום לתרבות העברית המתחדשת.

ניתוח הקטלוג, בעיקר זה המאוחר יותר, של "הקיבוץ המאוחד" חושף את התפיסה המשותפת להוצאות הפועליות, שעל-פיה אחראית ההוצאה על כלל התרבות העברית ולא רק על זו, הכרוכה באידיאולוגיה של התנועה. התרבות העברית, לדעת ההוצאה, הייתה זקוקה לקלסיקונים הגדולים במקור ובתרגום, בנוסף לכתבים סוציאליסטיים (שחלקם נדונו במערכת ההוצאה מתוך תחושת אחריות לפרסם מדברי חברי הקיבוץ).

---

⁵⁷ חלק זה מבוסס על מפגשים עם עוזי שביט, מנחם פרי ואלכסנדר סנד (ראיון עמו נערך ביוני 2003, כשנה טרם פטירתו) וראיון טלפוני עם א.ב. יהושע, בנוסף לספרים, למאמרים ולקטעי עיתונות. מן הביבליוגרפיה אציין במיוחד את ספרה של איל כפכפי (1992), "אמת או אמונה – טבנקין מחנך חלוצים" (ירושלים: יד יצחק בן-צבי) שעוסק בטבנקין ובדרכה הרוחנית של תנועת הקיבוץ המאוחד. במיוחד יצויין הפרק "הוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד" (עמ' 192–206). אציין עוד את יומניו של מנחם דורמן, מייסד ההוצאה. המחבר מודה לאלון הדר על חלקו בתחקיר.

ההתחלה

תנועת הקיבוץ המאוחד החלה את דרכה כפלג של גדוד העבודה ע"ש טרומפלדור. הגדוד התפלג ב-1923, בשל מחלוקות בעניינים רעיוניים וכלכליים. אנשי קיבוץ עין חרוד ובראשם יצחק טבנקין ושלמה לביא יצרו את הבסיס לגוף ארגוני ורעיוני שמשנת 1927 נקרא הקיבוץ המאוחד (בשנת 1980 התאחד עם איחוד הקבוצות והקיבוצים להקמת התנועה הקיבוצית המאוחדת, התק"ם). כבר מראשיתו יצר לו הקיבוץ המאוחד כלי ביטוי מרכזי, כתב-העת "מבפנים", ובו הופיעו כתבים סוציאליסטיים וכתבי מנהיגי התנועה. מלבד זאת הוציא ספרים שלא על בסיס קבוע. כאמור, מפעל ההוצאה הזה מוסד בשם "הקיבוץ המאוחד" בספטמבר שנת 1940.

הקיבוץ המאוחד היה חלק ממפא"י, אך במחצית השניה של שנות השלושים של המאה הקודמת התארגנו אנשיה כסיעת אופוזיציה במפלגה בראשות יצחק טבנקין. התארגנות זו תרמה לחיזוק הזהות הפרטיקולרית של התנועה ולהתגבשות הצורך שלה לפעול, בין השאר, להפצת רעיונותיה באמצעות הוצאת ספרים.⁵⁸ היוזמה להקמת ההוצאה הייתה של מנהיגי התנועה, יצחק טבנקין, איש העלייה השנייה. טבנקין שאף להפוך את הקיבוץ לתנועת המונים. לדעתו ניתן לחנך כל אדם לערכים אלו. הוא וחבריו לתנועה הציגו את ברית המועצות כמופת, המדגים כיצד לחנך ולגייס ציבור עצום לערכי הסוציאליזם. באמצעות יישום הדגם הסובייטי בארץ-ישראל, חשבו, ניתן יהיה לממש את חזונם – העברת מיליוני יהודים להתיישבות העובדת ולמשמעת מלאה בהגשמת הציונות (כפכפי, 1992).

---

⁵⁸ כפכפי (1992) כותבת, כי לדברי מנחם דורמן, מקים ההוצאה, נוסדה הוצאת "הקיבוץ המאוחד" בשנת 1936. בדצמבר באותה שנה פורסם ספר "לחוגי קריאה ולירחי לימוד" – "פרקי בילינסון". דורמן עצמו ציין בכמה הזדמנויות את ספרו של ברסלבסקי, "הידעת את הארץ" (1940), כספר הראשון של ההוצאה.

הוצאת הספרים נועדה למטרה זו. הרוח החיה בהקמת ההוצאה ובביסוסה היה מנחם דורמן, חבר קיבוץ גבעת ברנר.

כדי לכוון את התשתית הארגונית והאנושית של ההוצאה פנו דורמן ואנשיו לחברי הקיבוץ המאוחד, שהייתה להם זיקה למילה הכתובה – למשל, מורים שהגיעו לגיל הפרישה – וגייסו אותם למשימה. בגרעין הראשון היו עשרה חברים. לאחר גיבוש ערכי היסוד הם החליטו להרחיב את המעגל, סבבו בקיבוצים וגייסו אנשים נוספים. המבצע הוצג כ"גיוס תנועת". עם איסוף החברים החדשים הוקמה מזכירות, שדורמן עמד בראשה. כל ספר שעמד לצאת בהוצאה הובא לדיון במזכירות, ויצא לאור רק לאחר הסכמה של רוב החברים.

בצוות ההוצאה היו אלכסנדר סנד, שהיה לימים מנהל ההוצאה; שלמה דרך, שריכז את מדעי החברה, וכן שלמה אבן-שושן, ליובה לויטה ויצחק כפכפי, שהיה אחראי על מדעי הטבע. בישיבות המזכירות השתתפו גם אנטק, הוא יצחק צוקרמן, סגנו של מרדכי אנילביץ' – מפקד מרד גטו וארשה וממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות – וגם המנהיג בכבודו ובעצמו, טבנקין. הרכב זה של המערכת – אנשי-ספר לצד מנהיגים פוליטיים (במקרים מסוימים נמצאו שני המרכיבים באותו אדם) – קבע את מדיניות העריכה. בדפים הקרובים אסקור כמה מן ההכרעות בנוגע לספרים שהתקבלו לדפוס, או שנדחו. סקירה זו תקנה מיתווה סכמאטי לדרכה של ההוצאה.

הספר הראשון והמניפסט

בשנת 1940 ראה אור הספר הראשון בהוצאה זו, הוא "הידעת את הארץ" ליוסף ברסלבסקי (ברסלבי). בהקדמה שכתב דורמן לספר, הוא ניסח כעין מניפסט של ההוצאה: "ספר על ידיעת הארץ וספר על שאלת החינוך, ספר סוציאליסטי קלאסי וספר הדין בשאלות הסוציאליזם בימינו. ספר על שאלות התיישבותנו וספר למקורות הקומונה – ספרים מקוריים עבריים וספרים מתורגמים מספרות העולם". אך יש לעמוד ביתר בירור על הכוונות המוצהרות הללו – בייחוד בבחינת היחס

שהן רואות בין ההגות הסוציאליסטית לספרות היפה – ובתוך כך לראות מה נבחר לפרסום ומה נדחה. כך נלמד מה בין הצהרת הכוונות לבין מימושן בפועל.

בהקדמה לספר במהדורתו השנייה (1943) נכתב:

ספרו של ברסלבסקי: "הידעת את הארץ", כרך א', לא בלבד שהיה הספר הראשון אשר הופיע בהוצאתנו ושעמו נוסד מפעל זה של הקיבוץ המאוחד, אלא הוא גם הראשון שאזל לגמרי ממחסננו, ואף שכבר נפוץ בטפסים מרובים, לא חדלו מלבקש אחריו תמיד. על-כן ראינו צורך לחזור ולהוציאו לאור [...] אם הערכנו תמיד את ידיעת הארץ כאחד המכשירים החיוניים בתהליך התערוותנו במולדת, הרי עתה, בעתות המלחמה, הובלט שוב וביתר שאת כי מכשיר זה של השלום והבנייה הוא לנו גם אמצעי חשוב בטיפוח הכוח העברי המגן.

מכאן מתבררת מגמתה של הוצאת הקיבוץ המאוחד בראשית דרכה: להיות מכשיר חינוכי לטיפוח אידיאליזם ציוני, לאומי (לצורך "התערות במולדת") וסוציאליסטי כמובן. בסוף סיפור תולדותיה של "עם עובד" עמדנו על הזיקה המורכבת בין שני איברים אלה של האידיאולוגיה של תנועת העבודה. דורמן הוסיף וניסח את ה"אני מאמין שלו" וכתב טקסט, שעשוי להיחשב כמניפסט הרשמי של ההוצאה, כשלוש שנים אחרי הקמתה ("מבפנים", נובמבר 43):

המו"לות ההסתדרותית בהקף גדול היא צעירה מאוד לימים. הוצאות ספרים של יחידים או חברות פרטים היו דואגים לספר העברי ולקורא העברי. מוזר הדבר, אך עובדה היא כי תנועת הפועלים הארצישראלית שאין אולי כמותה לעצמאות היצירה המעמדית, הוציאה עד לפני זמן קצר את הספר מתחום דאגתה, פעילותה ואחריותה הישירה. חוץ מכמה נסיונות להוציא ספרים בהוצאות הסתדרותיות ופועליות שנעשו על-ידי "אחדות העבודה" ו"דבר". וממילא גם הונחה בהרבה ההשכלה הסוציאליסטית (כי מי ידאג לה, אם הפועל עצמו מזניחה?).

ספרות יפה מתורגמת: "אנשי פאנפילוב"

בשנת 1946 ראה אור אחד הספרים המפורסמים שהוציאה "הקיבוץ המאוחד": "אנשי פאנפילוב", מאת אלכסנדר בק. הספר מתאר קבוצת חיילים בפיקודו של הגנרל הרוסי פאנפילוב, במאבקם עם הגרמנים במלחמת העולם השנייה. החברות בין החיילים, רוח האחוה, השיתוף והנחישות במאבק מול הפשיזם היו השראה לדור תש"ח. הספר, שהודפס ב-15 מהדורות, נעשה חלק מציווד החובה בתרמיל של חיילים ומפקדים רבים. רמטכ"ל צה"ל באמצע שנות ה-70, מרדכי (מוטה) גור, ייחד לאנשי פאנפילוב פרק שלם בספרו, "פלוגה ד". כך הוא מתאר מסדר שערך לאנשיו לאחר שתפס שניים מחיילי פלוגתו מנסים להשתמט מהצבא:

בהתאם לכללי הטקס, כפי שמתואר בספר, הסתדרו המחלקות, על מפקדיהן, לאור סימוני הלפידים. הרב סמל מסר לי את הפלוגה. פקדתי להביא את שני הבורחים. הם הוכנסו למרכז ה- "ח". הפלוגה ידעה, כי השניים ברחו, ולכן לא הארכתי בהקדמות. פתחתי את הספר והחילותי לקרוא בפני האנשים את הקטע על "מסדר פאנפילוב". את דברי המג"ד מומיש אולי אל המ"מ הבורח השמעתי בהדגשה: "...ואני האמנתי לך. אתה החזקת בדרך. אתה חסמת אותה ולבכך נמס. ברחת. סבור אתה, שעזבת את הדרך? לא, אתה הסגרת את מוסקבה..." סגרתי את הספר. נראה היה לי, שאין מה להסביר. הוספתי רק מספר מילים לקראת העתיד. את שלי סיימתי. הרב סמל העביר את הפלוגה לנוח וחזרה לדום, פנה אלי והצדיע. החזרתי הצדעה. פניתי לאוהלי. המחלקות פוזרו בשקט. החיילים חזרו לאוהליהם. השמיכות לא הספיקו להתקרר. הטקס היה קצר.

באוהל נשארתי עם עצמי, נתון במתח המסדר והדברים החריפים שהשמעתי בו. האם הבינו? לא יתכן אחרת. בזמן שקראתי עמדו האנשים דום. עיניהם יכלו להתמקד בשתי נקודות: בי, המפקד הקורא, ובשני החיילים הבורחים. ואלה עמדו רכוני ראש.

בהוצאה לאור של "אנשי פנפילוב" השיגו עורכי "הקיבוץ המאוחד" כמה מטרות: פרסום ספרות סובייטית, הלל לעקרונות המהפכה המרקסיסטית וחיזוק האמונה בכוח הצבאי. גרשון שקד כותב, כי בתקופת מלחמת העולם השנייה התפתחה בארץ הערצה למאבקה ההירואי של ברית המועצות בגרמנים. הערצה זו איפשרה לסופרים ומשוררים עבריים, יוצאי רוסיה, לחזור ולהתרפק על תרבות מולדתם הראשונה-שנייה. התרגומים הרבים מן הספרות הסובייטית השפיעו על תוכן יצירתם של הסופרים הצעירים, שכן הציפיות של הקבוצה החברתית שהשתייכו אליה היו קרובות למסורת זו [...] חלק גדול מספרות המלחמה הסובייטית – למן ספרו של א. בק "אנשי פנפילוב" ועד לספרה של וואסילבסקיה [צ"ל פוליבוי, מ.ג.], "הטייס הקיטע" – תורגם והפך חלק אינטגרלי של "תרבות" מלחמת השחרור [...] משוררים ופזמונאים דימו לראות בדמויות החצי-בדיוניות של אנשי פאנפילוב דמויות שיש לדור הצעיר בארץ-ישראל שיג ושיח עמן (שקד, 1988: 218).⁵⁹

דוגמה אחרת להשפעה של הספר באה לידי ביטוי פואטי באכזבה, דווקא, מ"אמא רוסיה", שהחלה להתעצם בעקבות משפטי הראווה בפראג.⁶⁰ חיים גורי, בשירו "אל אנשי פנפילוב" ("משא", 5 בפברואר, 1953), פונה אליהם כאל המופתים להגשמת הערכים המקוריים של הסוציאליזם המרקסיסטי: "על כן בלילה זה אני שואל אחים, / והשיבוני-נא מתוך החשכה – / האם אותו מסע-העלילות הוא הכרחי? / האין הוא כסרטן בלב המהפכה?"

---

⁵⁹ ראו בהרחבה: שקד, ג. (1988). **הסיפורת העברית 1880-1980**, כרך ג' - המודרנה בין שתי מלחמות. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר

⁶⁰ בסוף שנת 1952 ערכו השלטונות הקומוניסטיים בפראג משפטי ראווה נגד נאשמים בסיוע לאויב ה"אימפריאליסטי". בין הנאשמים היו שני ישראלים ובהם אחד מראשי הקיבוץ הארצי, מרדכי אורן. השניים הואשמו בריגול למען האימפריאליזם המערבי ונדרשו לתקופות מאסר ארוכות על לא עוול בכפם. אורן שוחרר בשנת 1956.

מדעי הטבע: הויכוח סביב תורת ליסנקו

הוויכוח, שניטש במדינה לגבי היחס כלפי ברית המועצות בתקופת המלחמה הקרה, עורר את ההוצאה לנטות שמאלה, בדומה לאשר ארע ב"ספרית הפועלים" (על כך בהמשך). הספרות נעשתה מגויסת יותר וההוצאה שקדה על פרסום ספרי יסוד מרקסיסטיים. "עם עובד", שלא כ"ספרית הפועלים" וכ"הקיבוץ המאוחד", מיעטה לפרסם מן ההגות הסובייטית ופנתה להגות הסוציאליסטית האירופאית – הבריטית והצרפתית בעיקר. האידיאולוגיה הפרו-סובייטית של "הקיבוץ המאוחד" בימים ההם באה לידי ביטוי מובהק בספרי מדעי הטבע שלה, ליתר דיוק, בהתייחסות עורכי ספרי הבוטניקה של ההוצאה לתורתו של ליסנקו.

טרופים דניסוביץ' ליסנקו (1898–1976) היה אגרונום אוקראיני, שעסק במחקר ביולוגי-חקלאי, בעיקר בתחום הגנטיקה. באמצע שנות ה-30, בעת שברית המועצות הייתה שקועה במשבר בחקלאות, הציע ליסנקו תאוריה חדשה של גנטיקה וטען, שיישומה יניב יכולים עשירים ועמידים יותר. ליסנקו כפר בניסוח של תורת הגנטיקה של גרגור מנדל ובתורת האבולוציה של צ'רלס דרווין, וגרס, בעקבות חוקרים אחרים, כי בית הגידול והסביבה, לא הגנים, הם המשפיעים העיקרים על התורשה. מכאן משתמע רעיון מרכסיסטי: ניתן ליצור עולם חדש, ובו אדם חדש, על-ידי שינויים בתנאי הסביבה. דבריו אלו התקבלו על דעת ראשי השלטון הסטליניסטי, שהעמידו אותו בראש האקדמיה למדע.

התיאוריה, שהתקבלה בברית המועצות באופן רשמי בשנת 1948, זכתה למעמד מיוחד בתנועה והשפיעה על הפרסומים בבית ההוצאה שלה. אנשי ההוצאה האמינו מלכתחילה, שהעיסוק במדעי החיים – ולא במדעי החברה בלבד – יש בו כדי לחזק את הרוח הקיבוצית. טבנקין קיבל את תורתו של ליסנקו כדרך לשנות את הטבע האנושי – להתניית בני-אדם, כדי שיגשימו את החזון הראוי. הוא ראה אותה, בין השאר, כבסיס עיוני ומעשי למפעל ההתיישבות והחקלאות באזור ים המלח. התאוריה הוכיחה, לדעתו, כי החזון והאמונה גוברים על הספקנות המדעית ומאפשרים מפעלים שנראים בלתי-אפשריים בעיני המדע. הכרה זו באה לידי ביטוי במאמר של דורמן ("מבפנים", נוב' 43, 209):

תנועה כובשת כתנועתנו, תנועה התיישבותית, תנועה המשנה את פני הארץ ואת האדם בה תוך כדי שינוי סביבתו, תנועה בעלת יחס מהפכני אל האדם היהודי, שמוכיחה בעליל את אפשרות שינוי "טבעו" – תנועה כזו צריך שיהיו לה חושי-מיון מיוחדים לגבי ערכי רוח ומדע שהיא מגישה לחבריה. מבחינה זו יש מדע סוציאליסטי בכל השטחים. מבחינה זו ישנן גם נקודות מגע הכרחיות בין העבודה המדעית הנעשית במעוף גדול בברית המועצות לבין הצרכים המדעיים שלנו בארץ-ישראל.

לפיכך, כשהגיש מיכאל אבן-ארי להוצאה את ספרו, "בוטניקה כללית", דרשו ראשי ההוצאה להשמיט את הפרקים העוסקים בגנטיקה, מאחר שהם הפריכו את תאוריית ליסנקו.⁶¹ חשוב לציין, כי להבטחותיו של ליסנקו בדבר יכולים עשירים ועמידים יותר לא היו סימוכין במציאות. לאחר כשלונה היא נזנחה, אבל השפעת שנות הנחשלות החקלאית, שהיא המיטה על ברית המועצות, התקיימה עוד שנים ארוכות. בכל זאת, בשיבות המזכירות של הוצאת "הקיבוץ המאוחד" נשמע עדיין, בראשית שנות ה-70, הטיעון "זוהי תורה דרוויניסטית" (קרי, מנוגדת לליסנקו) כנגד הספר "הרע לכאורה: על התוקפנות בטבע" של קונראד לורנץ (תרגם יצחק כפכפי); אך הספר יצא לאור ואף נדפס בכמה מהדורות. נציין, כי גם "ספרית פועלים", שהתאפיינה בקו פרו-סובייטי מובהק יותר מזה של "הקיבוץ המאוחד", נאלצה להתמודד עם מדענים שסתרו את התאוריה של ליסנקו. כך, למשל, כשהוציאה בשנת 1950 את הספר "גנטיקה" מאת הגנטיקאים גרישקו ודלונה, שסתרו את התאוריה הזו, ציינה מערכת ההוצאה בהקדמה לספר, כי "דעות מחברי הספר אינן מביעות את דעת בית ההוצאה".

---

⁶¹ כפכפי (1992) מפרטת בפרשה זו בעמודים 195–200.

עוד על מו"לות ואידיאולוגיה

מקרה נוסף בו סירב בית ההוצאה לפרסם ספר, שלא עלה בקנה אחד עם הקו האידיאולוגי האדום של "הקיבוץ המאוחד", היה חיבורו של נתן רוטנשטרייך, "יסודות הפילוסופיה של מרכס: בעקבות ההנחות של פויירבאך". יוסקה רבינוביץ', שנחשב ב"קיבוץ המאוחד" מומחה לענייני מרקסיזם, קרא את החיבור ופסק (בלי לנמק): "אין אני מוצא כל צידוק להוציא את הדבר בהוצאתנו" (כפכפי, 1992: 201). הספר יצא לבסוף בהוצאת "מחברות לספרות" (1952).

הנאמנות של ההוצאה לחזון המרקסיסטי באה לידי ביטוי בהוצאת כתבי לנין בעריכת חסידו הגדול, ליובה לויטה. הנאמנות ללנין עוררה ויכוח גדול בתנועה. ישראל בר-יהודה, למשל, פירסם בכתב-העת "מבפנים" ביקורת חריפה על לנין בשל אי-הכרתו של המנהיג בעם היהודי. לויטה נדרש על ידי טבנקין להתפלמס עם בר-יהודה, אולם הוא סירב (כפכפי, 1992: 202). הקו הפרו-סובייטי התמתן לאחר פילוג מפ"ם באוגוסט 1954. בהדרגה התנערו התנועה ובית ההוצאה מהגורמים המרקסיסטים-לניניסטיים שבתוכם. דורמן עצמו, כמו יצחק טבנקין וכמו נתן אלתרמן (דורמן כתב ביוגרפיה של המשורר), הפך אחרי מלחמת ששת הימים לאיש ארץ-ישראל השלמה. עם זאת, הוא כתב עוד ב-1985 מאמר נגד הליברליזציה בבית ההוצאה. קטע מהמאמר יובא להלן.

בשנות ה-60 פעלו במערכת הוצאה כמה חוליות, שכל אחת מהן עסקה בתחום מסוים: פרוזה, שירה, מדע, מחשבה סוציאליסטית, גיאוגרפיה ובוטניקה. כל חוליה הייתה אמונה על פרסום 10-15 ספרים בשנה. כאמור, לפני כל פרסום נערך דיון במזכירות ההוצאה. לעתים הוזמנו לדיונים אנשים מבחוץ כדי לתת חוות דעת מקצועית על הספר שעמד על הפרק.

עבודת המערכת בשנות ה-60 ואילך מתוארת בדבריו של מנכ"ל "הקיבוץ

המאוחד", עוזי שביט:

שנים רבות לא באים אנשי הקיבוץ המאוחד לישיבות הנהלה. טבנקין כל זמן שהיה בחיים (עד 1971) היה מגיע לישיבות. זה שרידים של תקופה אחרת. אדם כמו טבנקין הגיע לישיבות כי הוא לא ראה את עצמו כמנהיג של תנועת פועלים אלא כמנהיג לאומי. היה בזה גם משהו קשה כי הכל היה מוכרע בישיבות מערכת. אמנם היו חוליות לכל עניין: חוליה למדעי החברה, לסיפורת וכן הלאה אך היו מביאים את ההחלטות של כל חוליה להכרעת ישיבת המערכת. זה היה מסורבל כי היו גם הטלות וטו. לדוגמה, היו ויכוחים גדולים בהוצאה על תרגומים מגרמנית, והיו שהתנגדו להם. אחד האנשים הפעילים במערכת היה אנטק, יצחק צוקרמן. אנטק היה מאוד קנאי לעניין הגרמני. לא הייתה לו זכות וטו אבל היה לו משקל (בראיון עמו, יולי 2004).

אמנם, מנהיגי התנועה, משנות ה-70 ואילך, התערבו פחות ופחות בשיקולי המערכת כדי לכפות עליה תכנים ברוח האידיאולוגיה שלהם, אך המערכת עצמה עשתה את מלאכתם.

פסילת "ברזים ערופי שפתים" לדוד אבידן

"מה שמצדיק יותר מכל/ את הבדידות, את היאוש הגדול, / את הנשיאה המזרה בעול/ הבדידות הגדולה והיאוש הגדול, / היא העובדה הפשוטה, החותכת, / שאין לנו בעצם לאן ללכת."

שורות אלו מתוך שירו של אבידן, "ייפוי כוח" (מתוך ספר שיריו השני, "סיכום ביניים", הוצאת "עכשיו", 1960), עשויות להסביר מדוע נדחה ספרו הקודם בידי "הקיבוץ המאוחד". צירוף תחושת האובדן הניהיליסטי אל הרוח האקזיסטנציאליסטית כדי לבטא את ההכרה, שהאדם נזרק אל העולם בלי דרך ובלי מצפן, לא היו יכולים להיות חלק מרפרטואר של בית הוצאה, הגורס כי לאדם

“עמוד אש” אידיאולוגי, המנחה אותו, וכי הוא מוקף בחבורה של פועלים-אחים לתמוך בו.

“ברזים ערופי שפתים”, ספרו הראשון של דוד אבידן בן העשרים, שהיה באותה העת מנערי המפלגה הקומוניסטית, נפסל בידי “הקיבוץ המאוחד”. “חברי המזכירות אמרו שטבנקין לא יסכים שספר כזה יצא לאור אצלנו”, מספר סנד בראיון עמו. עוזי שביט מוסיף בראיון: “אמרו שאת אבידן לא נוציא ב’קיבוץ המאוחד’ מכיוון שזו ספרות ניהיליסטית. הייתה בזה צנזורה תנועתית. היום אנחנו הרבה יותר פלורליסטים, אך אז זה היה אידיאולוגי גם בשל המעורבות של הקבוצה האינטלקטואלית הגדולה. גדעון קצנלסון, שהיה מורה שלי, הוציא ספר שעסק גם בספרות הניהיליסטית וכתב בעתון ‘הארץ’ מאמר בשם ‘מה אשמים הברזים?’ כנגד “ברזים ערופי שפתים”. אבידן, היה סמל התרבות הניהיליסטית. בסופו של דבר, ברבות הימים, יצאו אצלנו שני קבצי שירה של אבידן – ‘שירי אהבה ומין’ ו‘שירי מלחמה ומחאה’. שני הספרים ראו אור ב’קיבוץ המאוחד’ בשנת 1987, לאחר שיצאו בהדפסה ראשונה ב’לויץ אפשטיין-מודן’ באמצע שנות ה-70. בשנת 2009 יצאה ב’הקיבוץ המאוחד’ אסופת כל שיריו של אבידן.

פסילת “בגינה הציבורית” ליהודה עמיחי

ספרו הראשון של המשורר יהודה עמיחי, “עכשיו ובימים האחרים”, ראה אור בשנת 1955 בהוצאת “לקראת”, ושמו של הספר נתן את שמו לכתב העת ולהוצאת “עכשיו”. ספר זה נחשב לאחד המשמעותיים ביותר בתולדות השירה העברית. ספרו השני, “במרחק שתי תקוות”, ראה אור ב’קיבוץ המאוחד’ בשנת 1958, אך ספרו השלישי, “בגינה הציבורית”, לא עבר את מזכירות ההוצאה. לטענת אלכסנדר סנד (בשיחה עמו ביוני 2003 בביתו ברביבים), אנשי ההוצאה הותיקים, משה בסוק ורבינוביץ, טענו שאי אפשר להוציא ספר ובו הביטוי “ערווה מלוחה”. המזכירות קיימה ישיבה בה נכח גם יצחק צוקרמן (אנטק), ובסופה הוחלט לשלוח את סנד לעמיחי כדי להודיע לו על פסילת הספר. יש לומר כי סנד התכוון ככל

הנראה לביטוי "ורד ערוותה העיוורת" שכבר התפרסם ב"קיבוץ המאוחד" בספר "במרחק שתי תקוות" (במחזור "ביקור מלכת שבא" חלק ו', "המלכה נכנסת לאולם": "ורד ערוותה העיוורת/ מכפלת ברצפת הראי, מיתרת"). כלומר, הפסילה הייתה בשל טקסט שכבר פורסם. סנד: "עמיחי אמר, אין לי טענות אליכם, אני מבין את עמדת ההוצאה... כל ספר שפורסם בהוצאה שיקף את עמדת המערכת, לטוב או לרע". עוזי שביט רואה סיבה אחרת לדחייה: "הספר השני של עמיחי לא נפסל ממש אלא נדחה בנסיבות שלומיאליות, כי אמרו משהו נוסח 'הוא רק עכשיו הוציא ספר (שנה קודם לכן, מ.ג.) ויש חברים אחרים בתור'. לדעתי כך ויתרו עליו, למרות שיתכן שגם לכותרת הספר הייתה השפעה".

היחסים עם "ספרית פועלים"

שתי ההוצאות האחרות (החורגות), זו של הקיבוץ המאוחד וזו של הקיבוץ הארצי ("ספרית פועלים"), כמעט ולא שיתפו פעולה. מגעים, שהיו ביניהם, היו רוויי מתח, בעיקר בשנות המלחמה הקרה. הקירבה האידיאולוגית, שהייתה ביניהן מלכתחילה, העצימה דווקא את חילוקי הדעות בנוגע לדקויות שבאידיאולוגיה בכלל וביחסים לברית המועצות בפרט.

כפי שאפשר לראות בהצהרת הכוונות של מנחם דורמן לעיל, הוא ראה את תפקיד ההוצאה כהקניית "השכלה סוציאליסטית" לקוראים. המקרים של אבידן ושל עמיחי (לפי הגירסה של סנד) מלמדים, שהמערכת – המזכירות, במינוח של ההוצאה – בראשות דורמן סיננה במסגרת אידיאולוגית את הטקסטים המוגשים לה ודחתה תכנים, שנחשבו לא-ראויים, או מזיקים. שמו של מזכיר ההוצאה מעלה במחשבה משחק מילים, שיש בו כדי לתאר את התפקיד הזה: doorman, שומר

הספ. מעניינת ההשוואה בין מדיניות העריכה שלו ובין זו של "ספרית פועלים". כך נתפס מייסדה ומנהלה, של "ספרית פועלים", דוד הנגבי, בקטע מיומנו של מנחם דורמן⁶², המתייחס למפגש ביניהם ב-18 בנובמבר 1949:

ברצון אני משקיע את מרצי בהוצאת הקיבוץ המאוחד. אמביציה שלי להרחיבה ולהגדילה, לעשותה הוצאת ספרים גדולה בכמותה ובאיכותה. להוסיף מדורים חדשים, להרחיב את המדורים הקיימים.

נפגשתי עם (דוד) הנגבי מספרית פועלים, הקרוי אצלנו בשם "ד'דאנוב" [שר התרבות בתקופת סטלין, נודע כצנזור אידאולוגי חמור כנגד כל מה שלא הלם את אמות-המידה של "הריאליזם הסוציאליסטי", מ.נ.]. הציג את עצמו כ"יורש העצר" של הספרות העברית, לא פחות ולא יותר. האפורטופוס הרוחני והגשמי. הוא יגיד לה מה לעשות. הוא יגיד לסופרים איך לכתוב, הוא יפסוק מה טוב ומה רע. ריבוננו דעלמא כולי.

נפל כססוך בינינו בעניין הוצאת "הקומוניסטים" לאראגון. ספרית פועלים ביקשה לגזול מאתנו את זכות התרגום. התחלנו את הבירור ב-fortissimo וגמרנו ב-minor. עם שהשיחה נטתה לקצה הייתי פותח כל משפט ואומר: ידידי הנגבי וכו'... העיקר שמשכו את ידיהם מעניין אראגון. שיכנעה אותו: א. העובדה כי בידינו זכות התרגום, ב. הנימוק הפוליטי כי אני [מנחם דורמן] צריך כי בהוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד, של חיים בן-אשר ואריה בהיר, יופיעו "הקומוניסטים" לאראגון ולא יוכלו לפסול את הספרים הללו. החבר הנגבי הביע את

---

⁶² ראו בהרחבה: דורמן, מ. (1994). מבית ומחוץ – יומנים 1932–1988. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

השתוממותו על העובדה כי הוצאת הקיבוץ המאוחד עומדת פתאום לפלוש לתחום החכירה הרוחנית שלו.

מה לנו [ל"הקיבוץ המאוחד"], כך שאל ותמה, ולהוצאת כתבי לנין או אראגון? הוא מבין אם הוצאת הקיבוץ המאוחד נותנת את קרופוטקין או קאוטסקי, או ז'ורס אבל קומוניסטים בולשביקים נחלתם הרוחנית הם, האיפרכיה שלו [...] אגב כך הודיע שהוא היה בולשביק עוד בטרם הגיעה לכך כלל הנהגת "השומר הצעיר", במשמע – הוא הקדים אותה, הוא הורה לה את הדרך (דורמן, 1994 : 202-203).

עם כל זאת, "ספרית פועלים" הייתה בימים ההם בית ליוצרים צעירים וחדשנים, שהיו משקל-נגד לאילוצים האידיאולוגיים של ההוצאה ועשו אותה מפעל ספרותי חי ותוסס יותר מאשר "הקיבוץ המאוחד". על זאת ידובר במהלך סיפורה של "ספרית פועלים".

המוסף לספרות "משא" ככור מצרף לסופרי ההוצאה

באוגוסט 1954 חל קרע במפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת), שבעטיו חדלה הברית הפוליטית בין אחדות העבודה (הקיבוץ המאוחד) ובין השומר הצעיר. אחדות העבודה הקימה מפלגה נפרדת. רק כעבור עשור אזור אנשיה עוז וחברו לברית פוליטית חדשה עם מפא"י. הקרע במפ"ם הביא לידי הקמת עיתון חדש בשם "למרחב", מטעם אחדות העבודה, שהתחרה ב"על המשמר" של השומר הצעיר וב"דבר" של מפא"י. העיתון פעל משנת 1954 ועד שנת 1971, ובעקבות הברית עם מפא"י הוא נטמע ב"דבר".

ב"למרחב" נמצא אחד המוספים הספרותיים התוססים ביותר בארץ, אם לא התוסס שבהם – "משא". הוא החל את דרכו, לפני הקמת "למרחב", כדו-שבועון עצמאי ובמערכת שלו פעלו חיים גורי, אהרן מגד, ט. כרמי ומשה שמיר. גורי ומגד היו מזוהים באופן בולט עם "אחדות העבודה" ומצאו את ביתם הספרותי ב"קיבוץ המאוחד". יצירותיהם הן בין ההישגים הספרותיים הבולטים של ההוצאה לאורך השנים.

אהרן מגד, שהיה העורך של "משא" במתכונת הדו-שבועון, ערך אותו גם במתכונתו כמוסף הספרותי של "למרחב", במשך שנים ארוכות.⁶³ בין היוצרים הבולטים שטיפח נציין את הסופרים עמליה כהנא-כרמון,⁶⁴ יהושע קנז, אהרן אפלפלד. א"ב יהושע (שנעשה אחד מסופרי הבית של ההוצאה), ואת המשוררים אמיר גלבוע, אבנר טריינין ודן פגיס. "משא" יצר את הקשר הראשון בין "הקיבוץ המאוחד" ובין רבים מהיוצרים ובנה במידה ניכרת את עתודת הסופרים של בית ההוצאה. ניתוח הקטלוג מראה, כי הסופרים והמשוררים, שהתכנסו סביב "משא", היו משקל-נגד ליוצרים שנטו אל "ספרית פועלים". מאז, ובעיקר משנות ה-60, הפכה "הקיבוץ המאוחד" להוצאה בעלת משקל תרבותי כללי, שפרץ את המסגרת התנועתית.

הקו הספרותי וההישגים של "הקבוץ המאוחד" בתחום הפרוזה והשירה

עם ההתרופפות המחויבות ל"אמא רוסיה" ובוודאי עם חשיפת הזוועות שביצע "שמש העמים", סטלין, עבר הדגש בהוצאה מפרסום כתבים ברוח הסוציאליזם לפרסום כתבים בעלי ערך ספרותי. בתחום הפרוזה והשירה, מעיד סנד, רווחו של

---

⁶³ מגד ערך את המוסף עד שיצא לשליחות כנספח תרבות בלונדון, ב-1968. כששב מאנגליה הצטרף, כשאר עובדי "למרחב", לעיתון "דבר", שם ערך כשנתיים, בצוותא עם אברהם שאנן, את המוסף הספרותי. מגד, כסופר, עבר ל"עם עובד". השיחה איתו על עריכת המוסף לספרות נערכה בביתו בשנת 1997, לצורך מחקר על תפקידם התרבותי של מוספי הספרות בארץ. ראו: נייגר, מ. (1999). **מוספי הספרות ועיצוב התרבות הישראלית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

⁶⁴ כהנא-כרמון (נולדה ב-1926) פרסמה סיפור כנערה בעיתון תנועת השומר הצעיר, "על החומה", בעריכת משה שמיר, והייתה פעילה בעיתון. ב"משא" פורסמו סיפוריה הראשונים ב-1956, כשמונה שנים לפני שראה אור ספרה הראשון, "בכפיפה אחת" ב"ספרית פועלים". מספרה השני ואילך ראו אור כל ספריה בהוצאת "הקיבוץ המאוחד".

ברנר שרתה על ההוצאה. "פחות התלהבנו מעגנון", אומר סנד, "הוא לא היה איש הפרולטריון או איש הלחימה".

סנד היה סופר פורה. הוא חיבר עשרה ספרים ביחד עם רעייתו, יונת; האחרון שבהם ראה אור סמוך למותו בגיל 82 (2004). הוא מציין את התפקיד שמילא בגיוס הסופרים "המודרניסטיים" ל"הקיבוץ המאוחד" ובמיוחד א"ב יהושע:

יום אחד גיליתי את הסיפורים של א"ב יהושע שהתפרסמו בעיתונים: "מסע הערב של יתיר", "שתיקתו ההולכת ונמשכת של המשורר". אספנו את הסיפורים והוצאנו את הספר "מות הזקן". הספר הצליח, והוצאנו את כתב היד השני שלו, "מול היערות". יהושע הפך להיות סופר ההוצאה ומשך גל של סופרים מודרניסטים להוצאה: אהרן אפלפלד, יצחק אורפז, עמליה כהנא-כרמון. במקביל פרסמנו את ספריהם של ס. יזהר – 'חרבת חזעה' ו'השבו'. הסופרים הגדולים לא דיברו איתי על גרוש. הם ידעו שמגיע להם 12 אחוז שכר.

מתוך ממד הניתוח המרכזי של מחקר זה – ניתוח הקטלוגים של כלל הוצאות הספרים בארץ – עולה כי הסופרים, שסנד מונה כסופרי ההוצאה, פרסמו גם בבתי הוצאה אחרים. עמליה כהנא-כרמון, פרסמה לראשונה על-ידי "ספרית פועלים", כאמור, ורק לאחר מכן נעשתה סופרת בית של "הקיבוץ המאוחד"; אהרן אפלפלד היה סופר בית של ההוצאה בשנות ה-70 ובראשית שנות ה-80, אך מרבית ספריו לא יצאו על-ידיה. ספרו הראשון, "עשן", (1962) יצא בהוצאת "עכשיו"; "בגיא הפורה" ראה אור ב"שוקן" שנה לאחר מכן, וספר נוסף שעוסק בשנות ההשרדות הופיע בשנת 1965, "כפור על הקרקע" בהוצאת "אגודת הסופרים העברים" ליד הוצאת מסדה; "'בקומת הקרקע" יצא ב"דגה" (1968). לאחר שעזב את "הקיבוץ המאוחד" מצא את ביתו ב"כתר" ושם יצא "בעת ובעונה אחת" (1985) ועוד כתריסר ספרים. בשנים האחרונות הוא מפרסם ב"כנרת זמורה-ביתן".

קורותיו של א"ב יהושע ב"הקיבוץ המאוחד" מעניינות ומאירות את אופייה של ההוצאה כבית. יהושע סיפר, כי חש קירבה רעיונית לקיבוץ, אשר על-כן מצא את "הקיבוץ המאוחד" כביתו. יהושע, שנולד בירושלים בשנת 1936, הצטרף לתנועת הצופים ובשירותו הצבאי היה בגרעין של התנועה, בקיבוץ חצרים.⁶⁵ בראשית דרכו פרסם ב"משא"; אנשי "הקיבוץ המאוחד" – זרובבל גלעד ואלכסנדר סנד – משכו אותו להוצאה שלהם, אך בראשית שנות ה-70, כשהיה באמצע שנות השלושים לחייו, עזב אותה יהושע ועבר ל"שוקן". כעבור עשר שנים חזר אל "הקיבוץ המאוחד". בראיון אמר:

בשלב מסוים חשבתי שאני אהיה עם "שוקן", שאגיע לשם ויתנו לי תנאים טובים ומשכורת קבועה. אבל זו הייתה אשליה. בהוצאת "שוקן" הוצאתי את "המאהב" ו"תחילת קיץ 70", מחזה וספר נוסף [לילה במאי" ו"בזכות הנורמאליות", מ.ג.]. אבל זה היה קשה מאוד. זה היה קשה גם כי לא הייתה שם חבורה ספרותית מגובשת [יהושע היה חלק מחבורת הסופרים, שהתגבשה באותה העת סביב כתב-העת "סימן קריאה", מ.ג.]. אני אפילו לא זוכר מי ערך שם את הספרים. זו הייתה הוצאה טכנית במידה מסוימת. אז אחרי "המאהב" חזרתי ל"קיבוץ המאוחד" (עם "גירויים מאוחרים") ומאז אני שם עם "הספריה החדשה" שהתפתחה. אני יכול להתגאות, שמנהל הוצאת "ידיעות אחרונות", דובי אייכנולד, הציע לי מאה אלף דולר, לא תמורת ספר, אלא רק תמורת זה שאחתום בהוצאתו ואעבור אליו (זה היה לאחר פרסום "השיבה מהודו" ב-1994), ואני סרבתי. אמרתי לו – 'עזבתי קיבוץ פעם אחת. לא אעזוב פעמיים.

---

⁶⁵ ראיון טלפוני עם א.ב. יהושע נערך ב-15 בינואר, 2005.

מערכת היחסים בין מו"ל לסופר היא עניין שמרני מאוד; יש בה נאמנויות לתפיסת עולם, לעורכים, לבית הוצאה, לחבורה ספרותית. כתיבת ספרים, ואולי גם הוצאתם לאור, היא עסק שבו הכסף אינו מושל בכיפה. "הקיבוץ המאוחד" טיפחה, בנוסף לפרוזה, את תחום השירה. חבר המזכירות, המשורר זרובבל גלעד, שגם ערך את כתב-העת "מבפנים", גייס לשורות ההוצאה את זלדה ופרסם את אמיר גלבווע, את בנימין גלאי, את אבנר טריינין ואת דן פגיס. לאחר שהתפרקה הוצאת "מחברות לספרות", קיבלה "הקיבוץ המאוחד" את הזכויות על יצירותיו של נתן אלתרמן, ששימש כמתרגם וכעורך בהוצאה. סנד סיפר:

יום אחד הוא הופיע אצלי אלתרמן וביקש 6,000 לירות. זה היה הרבה כסף בתקופה ההיא. אמרתי שזה לא בסמכותי והתייעצתי עם קרן הקיבוץ שתאשר לו הלוואה. הם הסכימו ואלתרמן קיבל את הצ'ק. שאלתי אותו למה? והוא סיפר שהוא נוסע לניו יורק. 'אני לא נוסע לטיול', הוא עדכן אותי, 'בתי נמצאת שם בצרות גדולות, היא עומדת להתגרש מבעלה. אני לא רוצה לנפוש, רק לדאוג לה. כשחזר אלתרמן לארץ הוא שאל באיזה דרך הוא יחזיר את הכסף להוצאה. אני הצעתי לו לתרגם את היינה. אלתרמן אמר שאת היינה מאוד קשה לתרגם, וכי הוא מעדיף לתרגם את כתבי מולייר. הוא אכן תרגם את כל כתבי מולייר, השקיע בנושא עבודה קשה, והם הפכו לבסט סלר של ההוצאה. בסופו של דבר הם הכניסו לנו הרבה יותר מסכום ההלוואה.

מדי פעם הוא היה אומר לי, תעביר את שכר הסופרים שלי לסופרים אחרים, שנחשבו בעיניו כטובים, אבל הם לא מכרו – דוגמת בנימין גלאי. לפעמים היה מדובר על שכר של 300 ספרים. אחרי מותו מצאנו במקטורן האירופאי שלו פתק: את שכר הסופרים שלי תחלקו בין 3 נשים: בתי, אשתי וצילה בינדר (הציירת והמשוררת, עמה קיים רומן גלוי במשך עשרות שנים, מ.ג.), שסבלה יותר מכולם.

אחת המטרות, שההוצאה הוקמה לשמן, הייתה פרסום משוררים בני קיבוצים. משוררי הקיבוץ המאוחד מצאו בה את מקומם בשנות ה-60 וה-70, אך הכל היו תלויים בשיפוטו של דורמן: רצה – פָּאָרַם, רצה – הָאֵלִימָם; אלא שבהיותם חברי הקיבוץ המאוחד נסגרו בפניהם הדלתות של "עם עובד" ושל "ספרית פועלים" (שפירא, 1980: 653). באותה העת, משוררי ישראל נחלקו בין ההוצאות, ובעיקר בין "ספרית פועלים" לבין "הקיבוץ המאוחד" (מירון, 1987: 55) – ההוצאות היחידות באותה תקופה, שהשיקול הכלכלי היה משני בהן. שירה היא נחלת קוראים מעטים. במקרה הטוב יחזיר ספר שירה את ההשקעה בו (תמלוגים למשורר הם בגדר חלום רחוק); במקרה הפחות טוב, שהוא הכלל, ספרי שירה גורמים נזק כלכלי להוצאת הספרים. דרושה לה הנהגה, הן ספרותית והן מנהלית, בעלת חזון, רצון (ואף קורטוב של יצר התאבדות כלכלי) כדי להוציא לאור ספרי שירה, על אחת כמה וכמה – של משוררים צעירים. החיבור בין "הוצאת הקיבוץ המאוחד" לבין "ספרי סימן קריאה", שיידון להלן, הביא להוצאה את העידית של משוררי שנות ה-60 וה-70 ובהם יונה וולך, מאיר ויזלטיר ויאיר הורביץ.

המשבר

תנועת הקיבוץ המאוחד תמכה בבית ההוצאה שלה ואיפשרה לו להוציא ספרים שאינם רווחיים. כך לדוגמה, כדי לשפר את המצב הכלכלי של ההוצאה נוצר המפעל "ספר לחבר" ובו רכש הקיבוץ עותק מספרי ההוצאה לכל חבר. ההוצאה פעלה בהתאם לשאלה, "מה חשוב לקוראינו?" ולא "מה מעניין את קוראינו?" והקוראים לא גילו עניין בתוצריה. העדר-העניין הזה נמצא – לדבריה של איל כפכפי – כבר בליפיה של קהל-היעד: חברי הקיבוצים של התנועה. מעטים קראו את המאמרים העיוניים ב"מבפנים", ולרובם לא היה חפץ בכותרים של ההוצאה, שהרבתה לפרסם הגות סוציאליסטית, שירה, וספרי פרוזה ותרגום מעטים, שלא היו כפופים לנורמות ולאדיאיות של התנועה. כמוכּוּן, "הקיבוץ המאוחד" הוציאה

ספרים איכותיים רבים, אבל לא היה בהם כדי למשוך קהל-קוראים גדול. בקרב חברי הקיבוצים היו שטענו, כי ההוצאה הפכה ל"עסק" משתלם לכותבים חברי הקיבוצים: נסיעות לחו"ל, קבלת ימי עבודה לכתיבה. איש קיבוץ אשדות יעקב, משה בסוק, היסס, למשל, בפנייתו אל דורמן כדי שהלה, מנהל בית ההוצאה, ישתף אותו בעבודת ההוצאה. חברי מפא"י וחברי התנועה שלו באשדות יעקב מחו בפניו, באחת האסיפות: "אתה שתוק! לך לעבוד!" (כפכפי, 1992: 195).

בשנות ה-70 הסתמן תהליך איטי, אך יציב, של התרחקות ההוצאה מקהלה. כשבית הוצאה מאבד את קהל קוראיו הוא מאבד את זכות קיומו (אף אם משאביו הכלכליים איתנים; ולא כך היו משאבי ה"קיבוץ המאוחד"). אולם ההוצאה התאוששה ועברה מהלך יסודי של התחדשות.

גלגול "הקיבוץ המאוחד" מסוף שנות ה-70 ואילך

בסוף שנות ה-70 נוצר קשר בין "הקיבוץ המאוחד" ובין בית ההוצאה הצעיר "סימן קריאה". הקשר הזה הוציא בסופו של דבר את "הקיבוץ המאוחד" מַגְדָּר הוצאת ספרים פועלית-תנועתית ועשה אותה בית הוצאה ישראלי בן-זמננו. התהליך הזה יובהר לאור השוואתו עם התהליך המקביל, שעברה "עם עובד". זו האחרונה נחלצה בכוחות עצמה מהמשבר שלה, וליתר פירוט: בכוחות המערכת וההנהלה שלה. המערכת הובילה את ההוצאה ליצירת קטלוג איכותי ומעודכן, שמשך קהל קוראים גדול, וההנהלה הוליכה את ההוצאה לעצמאות כלכלית. אמצעי ניהולי עקרוני, שנקט, היה הכלת הפרסום התנועתי-המפלגתי: לא התנערות ממנו, אלא מידורו במסגרת מיוחדת בתוך ההוצאה, כדי שהיא לא תזוהה איתו. לעומת זאת, "הקיבוץ המאוחד" התאוששה על-ידי שיתוף פעולה עם בתי הוצאה אחרים.

גלגוליה של ההוצאה בתקופה הנדונה כאן הם השתלשלות אירועים מורכבת, שקשה לעקוב אחריה בלי "מפת דרכים" תמציתית. ובכך "הקיבוץ המאוחד" חָבְרָה ל"סימן קריאה"; שתי ההוצאות הקימו, בשיתוף עם הוצאת "כתר", את "הספריה", כספריית מינויים; בשלהי שנות השמונים נפרדו דרכיהן

של הוצאת "כתר" משתי השותפות שלה והללו יסדו את "הספריה החדשה – ספרי סימן קריאה", כספרייה של הוצאת "הקיבוץ המאוחד". בסוף העשור הראשון למאה ה-21, חברה ה"ספריה החדשה" להסכם שיתוף פעולה עם "כנרת-זב"מ-דביר". נפתח בסיפורה של הוצאת "סימן קריאה", נמשיך בתיאור הצטרפותה ל"קיבוץ המאוחד" ומשם נמשיך בתיאור קורותיה של זו האחרונה.

ספרי "סימן קריאה"

בשנת 1972 הקים מנחם פרי יחד עם המשורר מאיר ויזלטיר את כתב-העת החשוב "סימן קריאה". למרות שמחקר זה אינו עוסק בכתבי-עת, יש מקום להתייחס ל"סימן קריאה" בשל חשיבותו כמצע לבית ההוצאה – מצע שעיקרו הפונוה לתת במה לדור שאחרי זך ואבידן (ילידי ראשית שנות ה-30), הלא הוא דור המשוררים יונה וולך, מאיר ויזלטיר ויאיר הורביץ, המחזאי חנוך לוין (כל אלו ילידי ראשית שנות ה-40) והסופרים א"ב יהושע, דן צלקה ויהושע קנז (ילידי המחצית השנייה של שנות ה-30). אמנם, אנשי "סימן קריאה" פרסמו בכתב-העת ובבית ההוצאה שלהם יצירות של יוצרים מבוגרים יותר, כגון יוסל בירשטיין ואבות ישרון, אבל הם שאפו לטפח את "הדור הבא" בשדה הספרות העברית. רבים מהיוצרים, שהוזכרו זה עתה, פרסמו כבר בכתב-העת "עכשיו", שהחל לצאת בשנת 1959, אך לדידו של עורך "סימן קריאה", מנחם פרי, הם לא מצאו שם "מסגרת משמעות", כפי שהבהיר ב"פתיח" לחוברת הראשונה:

העורכים והסופרים המסתופפים מסביב ל"סימן קריאה" יוצאים למסע זה מתוך הרגשת צורך חיוני, מתוך הרגשת מחסור. נעמיד את יומרתנו בפשטותה, ונאמר כך: המתהווה הספרותי בארץ אין לו מרחב-מחיייה אמיתי, אין לו מסגרות משמעות - אין לו במה שנבנתה על פי צרכיו ועל פי צרכי הקוראים [...] רוב הסופרים והמחברים מרגישים כבר זמן רב במודע בהעדרה של במה פעילה" (עמ' 6, סימן קריאה 1, 1972).

הטענה בדבר העדר במה פעילה לאותם היוצרים והוויכוחים באשר לראשון שגילה ושטיפח אותם פרנסו עוד הרבה פולמוסים ספרותיים בין מנחם פרי לגבריאל

מוקד, עורך "עכשיו" (ראו עוד להלן בפרק על הוצאת "עכשיו"). יש לציין, שאנשי "סימן קריאה" ביקשו להטביע את חותמם גם בתחום הספרות המתורגמת. בחוברת הראשונה של כתב-העת הופיעו תשעת הפרקים הראשונים של הרומן של וירג'יניה וולף, "אל המגדלור", בתרגום ויזלטיר.

מנחם פרי ואנשי מערכת כתב-העת הבינו, שאת השינוי המיוחל בספרות העברית אי-אפשר להוציא לפועל באמצעות "רבעון מעורב לספרות" (כותרת המשנה של כתב-העת "סימן קריאה"), מה גם שהיה זה, בפועל, "שָׁנְתוֹן שְׁנֵקְרָא רְבַעוֹן" (כך הגדיר את כתב-העת חנוך לוין בשיר סאטירי, שכתב לכבוד צאת גליון 3-4 בשנת 1974, כשנתיים לאחר צאת הגליון הראשון).⁶⁶ מנחם פרי וחבורתו החליטו אפוא להקים הוצאת ספרים. על הניסיון הראשון לבצע זאת, אמר פרי: "כל המו"לים שפנינו אליהם, ראו בהצטרפותנו הרפתקה כלכלית בלתי כדאית" (מנור, 7/6/88 : 18).⁶⁷ לבסוף מצאה החבורה בית אצל מרדכי מס ונתן ציפקיס, שהקימו הוצאה בשם "מפעלים אוניברסיטאיים", לאחר שעזבו את מפעל השכפול של אוניברסיטת תל-אביב.

ב"מפעלים האוניברסיטאיים" יצאו המחזה "חפץ" של חנוך לוין, "זכרון דברים" של יעקב שבתאי, קובץ סיפרים של ג.ד. סלינגר, "אל המגדלור" של וירג'יניה וולף (בתרגום ויזלטיר), וכן ספרי שירה של ויזלטיר, של יונה וולך, של יאיר הורביץ, של אורי ברנשטיין, של אהרן שבתאי ושל אבות ישורון.⁶⁸ בתוך

---

⁶⁶ השיר הוקרא בערב לרגל המאורע. עוד פכים מאותו הערב ראו בזיכרונות מנחם פרי: פרי, מ. (2009, אוגוסט 14). הנה גם חנוך לוין: ממואר וקטע וידאו במלאת עשור למותו. אתר הספרייה החדשה. (נדלה לאחרונה ב- 24/3/16):

http://www.newlibrary.co.il/htmls/page_360.aspx?c0=15150&bss53=13176

⁶⁷ ראו בהרחבה: מנור, ה. (1988, יוני 7). "מנחם מוכר ספרים – מנחם פרי יזם מו"לות". מעריב (עסקים).

⁶⁸ ב-2009 יצא בהוצאת "סימן קריאה" ספר של מחר שיריו, "מְלַבְּדָאָה".

חמש שנים הוציאה "סימן קריאה" כחמישים ספרים ושמונה גיליונות של כתב-העת "סימן קריאה". פרי מספר, כי חיזור אחרי יעקב שבתאי שביקש להוציא "זכרון דברים" ב"ספריה לעם" של "עם עובד". פרי:

אמרתי לו, שאם "עם עובד" ירצו להוציא את זה ב"ספריה לעם" – מה שאני לא מאמין, כי הם היו מאוד שמרנים באותה תקופה – אז לך איתם, אבל אם הם יגידו לך: לא ב"ספריה לעם" אלא מחוץ ל"ספריה לעם", אז אנחנו יכולים לעשות יותר. מה שהיה זה שהם דחו את הספר, והם נתנו לו חוות דעת מעליבה, ואז יצא אצלנו שבתאי. אלו היו חמש שנים מפוארות וסימנו בהן – גם באמצעות החוברת – פרוזה לא סמלנית" (שאינה סימבוליסטית, מ.ג.).⁶⁹

במערכת "סימן קריאה" נמצאו נילי מירסקי, משה רון, ניסים קלדרון ודן צלקה. ברור היה, כי מערכת כזו, האחראית להדפסת מיטב היוצרים, אינה יכולה להסתפק במו"ל שמתפקד, למעשה, כבית דפוס בעל יכולות מוגבלות להפצה. השותפות "עם מפעלים אוניברסיטאיים" התפרקה באמצע שנות השמונים של המאה העשרים. מנחם פרי אמר (ביולי 2008): "האכסניה שאני פניתי אליה הייתה "זמורה-ביתן-מודן". אהד זמורה מאוד רצה ואך שני שותפיו [אשר ביתן ועודד מודן, מ.ג.] מאוד לא רצו. עוד אחת הטעויות שאנשים עושים".

הקשר של אנשי "סימן קריאה" עם "הקיבוץ המאוחד"
זכור, בסוף שנות ה-70 נקלעה "הקיבוץ המאוחד" למשבר מערכתי, שהיה כרוך, כמובן, במשבר כלכלי. סנד, שהיה אז מנהל ההוצאה, הניע את המהלך שהביא לידי היחלצות ההוצאה מהמשבר. הוא סיפר בראיון:

---

⁶⁹ ראיון עם מנחם פרי נערך בביתו ביולי, 2008.

פרץ ויכוח גדול ב"קיבוץ המאוחד". אני טענתי שאין ברירה. גם מבחינה כלכלית וגם מבחינת מבנה המערכת. אי אפשר היה שסיפורים כמו עמיחי ואבידן ימשיכו. אני חשבתי שהספריה של מנחם פרי תביא את הרעננות, שאבדה הן ל"ספרית פועלים" והן להוצאה שלנו, בה ירדה זקנה על ההוצאה וכמה מסופריה דגלו בשמאלנות עודפת. לשמחתי, הקיבוץ קיבל את עמדתי והאיחוד היה מבריא.

סנד הכיר מן הסתם את תוצרי "סימן קריאה" וראה אותם כדגם לרוח החדשה, שביקש להפיח בבית ההוצאה שלו; עצם התקשרותו עם "סימן קריאה" מתוארת מהצד שלה, בדבריו של מנחם פרי: "באותה העת, 1977, נפגשתי עם אלכסנדר סנד בעניין זכויות לאנתולוגיה שרצינו להוציא ולא הוצאנו בסופו של דבר. והוא הזמין אותי לחמוס בשוק והציע שנצטרף אליהם".

נראה, שאותו המפגש על צלחת חומוס בשוק הוא שהניע את תהליך ההתחדשות של "הקיבוץ המאוחד". פרי המשיך וסיפר:

מציננו, אחרי שהוחלט וכולם תמכו [...] מאיר ויזלטיר, א"ב יהושע ובנימין הרושובסקי. היו עורכי הדין – הם ניהלו את המו"מ עם "הקיבוץ המאוחד" – אני לא רציתי להתעסק בזה, והם השיגו הסכם כזה טוב, שב-1990, כשכבר שכחנו מההסכם, ביקש מנהל כלכלי בקיבוץ המאוחד שנוותר עליו. הוא היה לא פייר. היה כתוב, שהחוזה מתחדש אוטומטית כל שנה אלא אם כן אחד הצדדים מודיע שהוא לא רוצה, בהתראה של חודשים מראש, וביום ש"סימן קריאה" פורשת מהוצאת "הקיבוץ המאוחד", היא מקבלת 50 אחוז מהרווחים על ספריה בניכוי הוצאות. הם חתמו על זה בזמן שנראה היה להם, ש"סימן קריאה" זה דבר קטן שיוציא ארבעה-חמשה ספרים. הם לא חשבו על זה בכלל. אילו החוזה הזה היה נמשך היום הייתי יכול להגיד בשנה הבאה שאני כבר זקן ולא מתחשק לי לעבוד יותר ו"סימן קריאה פורש", אבל היינו לוקחים את כל הוצאת "הקיבוץ המאוחד" איתנו, כי כדי לשלם את חצי ממה שהרוויחו דרכנו הם היו צריכים למכור את

ההוצאה. זה היה בעיקר ויזלטיר והרושובסקי, זה היה מהלך להסכם בין "סימן קריאה", שהם יוציאו את החוברת ואת כל ספרינו נוציא דרכם, ואם הם יסרבו להוציא את הספר, אנחנו יכולים להוציא אותו בעצמנו או דרך מו"ל אחר. מאז עברו שלושים שנה והם מעולם לא סרבו לשום ספר.

אחד הסופרים המשמעותיים שהיה מעורב במהלך הוא א.ב. יהושע שהיה חתום באותה העת בהוצאת "שוקן", אליה עזב מתוך תקווה שנכזבה לתנאים טובים ולמשכורת קבועה. יהושע עבר לפרסם תחת עריכתו של פרי מיד לאחר ההסכם והוציא את ספרו "גירויים מאוחרים" בשנת 1982. חמש שנים מאוחר יותר, בשנת 1987, ספרו של יהושע "מולכו" היה הראשון בסדרה למינויים של "סימן קריאה".

"הקיבוץ המאוחד" קנתה מ"מפעלים אוניברסיטאיים" את השם המסחרי "סימן קריאה". במסגרת שיתוף פעולה זה ראו כ-400 ספרים. נראה, שהמגמה החדשה הייתה קשה לוותיקי ההוצאה. בשנת 1985 מספר מנחם דורמן, בכתב-העת "מבפנים", על תוכנית ההוצאה לשנה הקרובה ומציג את שיתופי הפעולה שלה עם גופים שונים, אוניברסיטאיים ואחרים. הוא מציין כמות עצומה של ספרים, כמאה ושישים, הנמצאים ב"צנרת" בית ההוצאה, וממשיך:

אם נעיין בדבר ניווכח לדעת שחלק נכבד מעבודתנו המו"לית מוקדש להגשמת רעיונות ותוכניות הנובעות מן האינטרסים והצרכים הרוחניים והציבוריים של מוסדות למיניהם, אשר עניינם איננו במישורים של עניינינו או [...] מתחזקת בתוכנו ההרגשה, שאת כרמי לא נטרתי – לא נטרתי אותו די-צרכו ודי צרכי. אנקוט לשון אחרת: הגיעה השעה לבדוק את עצמנו, מדוע נידלדלו יוזמותינו ושמה נכנסנו למלכוד מסוים, אם מטעמים כספיים ואם מטעמי "קשרים" עם מוסד או איש ידוע [...] למרות כל הישגינו בשדה הספרות – והם מרובים ואנו יכולים להיות גאים בהם מתוך הידיעה שהוצאת "הקיבוץ המאוחד" הטביעה את חותמה בספרות העברית

בעשרות השנים האחרונות – וכבכך, למרות זאת אני שואל את עצמי כיום: אולי הזנחנו היפותזות עבודה אחרות האומרות כי מילוי הצרכים האידאולוגיים של הקיבוץ איננו גורם מצמצם, אלא אדרבא – אף הוא גורם מרחיב ומפתח. (דורמן, 1985: 60).⁷⁰

דברים אלה נכתבו באמצע שנות ה-80 של המאה הקודמת אך הם נשמעים כאילו נאמרו בימי בראשית של ההוצאה. בעת כתיבתם עמדה התנועה הקיבוצית על סף קריסה. כדי לשרוד, היא ויתרה על האידאולוגיה שלה ועברה הפרטה, במידה זו או אחרת. המושג 'קיבוץ' התרוקן מהתוכן המקורי שלו, גם בהופיעו בשם של הוצאת "הקיבוץ המאוחד". כיום, הקיבוץ הוא חלק מכלכלת השוק בישראל. למציאות זו מותאמים "הצרכים האידאולוגיים" שלו ושאיפותיו למלא – באמצעות בתי ההוצאה שלו – תפקיד משמעותי בתרבות הישראלית.

הקמת "הספריה"

בשנת 1986 נוצרה שותפות חדשה, משולשת, של "ספרי סימן קריאה", הוצאת "הקיבוץ המאוחד" והוצאת "כתר". פרי אמר על השותפות הזו: "השיקול שלי לא היה כמה ירוויחו 'כתר' ו'הקיבוץ המאוחד' [...] אלא לפרוץ לקהל קוראים רחב יותר" (מנור, 7/6/88: 18). לשם כך ביקשו בתי ההוצאה להפיץ את הספרים בסדרת מנויים, בין השאר. עד אז, סדרת המינויים המצליחה היחידה בארץ הייתה סדרת "ספריה לעם" של "עם עובד". היו בה יותר מעשרת אלפים מנויים באותה עת. א"ב יהושע, שעמד לפני השלמת כתב היד של "מולכו", ודויד גרוסמן, שהיה כוכב עולה בשמי הספרות העברית, הביעו בפני מנחם פרי את רצונם להוציא את ספריהם ב"ספריה לעם". פרי ראה זאת כהזדמנות ליצור שותפות של "סימן קריאה" ו"הקיבוץ המאוחד" עם הוצאת "עם עובד". הוא מספר:

---

⁷⁰ ראו בהרחבה: דורמן, מ. (1985). הוצאת הקיבוץ המאוחד. מבפנים, מ"ז (2-1): 59-61.

לקחתי את סנד והצענו לאנשי "עם עובד", אהרון קראוס וגיורא רוזן, ששני ספרים בשנה בסדרת המינויים שלהם הם יקבלו מאתנו. הם צחקו מאתנו. גיורא רוזן היה אינסטרומנטלי בהוצאת חוברת "סימן קריאה". הוא השיג תמיכה גדולה של 10 אלפים לירות מתקציבו האישי של מזכ"ל ההסתדרות (גיורא רוזן היה עוזרו) והחוברת הראשונה יצאה בתמיכת ההסתדרות. כתוצאה מכך, כשהייתה שבייתה גדולה בנבית החרושת] עלית, באנו עם משאית וחילקנו חוברות "סימן קריאה" לפועלים וחנוך לויין חילק אלף חוברות "סימן קריאה" בחצר של עלית. עכשיו גיורא היה בצד השני, והם אמרו: מה אנחנו צריכים אותך? אנחנו יכולים להשיג את הסופרים הללו בלעדך. ירדנו למטה ואמרתי לסנד: חייבים להקים ספרייה מתחרה. סנד השיב בחיוב, וידעתי שיש לנו המון ספרים נהדרים בצנרת, אבל הבנתי שמבחינה תפעולית, "הקייבוץ המאוחד" לא יכול לעמוד בדבר כזה.

מכיוון שכתבתי אז מדור בישול שבועי ב"כותרת ראשית", והשבועון נדפס בדפוס "כתר" בירושלים, אז הכרתי את מנכ"ל ההוצאה, אליאב כהן, שהוא הכיר אותי ואשתו הייתה קוראת נלהבת של המתכונים, ושהייתי מזדמן לשם היינו מפטפטים. הרמתי אליו טלפון במוצאי שבת, שאני רוצה שיפגוש אותי בבית קפה בירושלים, והצעתי לו שנקים ספרייה. הוא הסכים מייד וכשבירשתי ביום ראשון לסנד שאנחנו הולכים לעשות את זה עם "כתר", והוא נאנח אנחה עמוקה. התחילו לעבוד על חוזה עם "כתר", אך התברר שזה לוקח זמן, מכיוון שאלו התחילו לעשות תחשיבים ותוכניות. למעשה, המשא ומתן על "הספרייה החדשה" לא נגמר עד היום, אבל התחילו להוציא את הספרים. זה היה שלוש שנים. ל"כתר" לא היה כמעט דבר. מתוך 39 ספרים (13 ספרים בשנה) יש ששה שהביאו "כתר" והשאר אנחנו. "כתר" היו מו"ל משוכלל ומנוהל היטב עם בעלים [– חברת] 'כלל' [...] הייתה להם גם רשת חנויות. חלק מהלוגיסטיקה של העניין היה, שהמנויים יקבלו את

הספרים [...] חודשיים קודם [...] והם יאספו אותם בחנויות "כתר". היו לנו 7,000 מינויים בתוך שבוע כי זו הייתה הדרך היחידה לקבל את "עיין ערך אהבה". נשברנו אחרי שנה, כי הסופרים לחצו [שכן קורא שלא היה מנוי נאלץ להמתין זמן ארוך עד צאתו של הספר בהפצה הרגילה. מ.נ.]. "עיין ערך 'אהבה'" היה טירוף גמור. מרוב זה שאנשים לא הצליחו להשיג את דויד גרוסמן אנשים קנו ספרים של הסופר הרוסי, וסילי גרוסמן [ספרו של וסילי גרוסמן, "החיים והגורל", ראה אור באותה שנה על-ידי "הקיבוץ המאוחד"]. בינתיים התחיל משא ומתן ואז יצאה השמועה ואז "עם עובד" טלפנו והציעו שנקים ספריה "פיפטי פיפטי". עכשו הם כבר לא צחקו. חברי ב"סימן קריאה" היו נגד, אמרו לי "אז מה עשית? – רוצה להוציא דבר חדש, אבל תהיה עם רשימת הספרים של ה"ספריה לעם"? אתה רוצה להוציא חנוך לזין וליד זה יהיה לך אהרן מגד?" סנד מאוד לחץ לכיוון ההפוך [כלומר, להצטרפות אל ה"ספריה לעם". מ.נ.]: "עם 'כתר' אנחנו הולכים אל האפלה. מפעל חדש מי יודע אם יצליח אם לא. כאן יש כבר יותר מעשרת אלפים מינויים". והמשא המתן התנהל בלי ידיעת "כתר", במקביל, והייתה ישיבה גדולה ב"קיבוץ המאוחד" בה היו כל אנשי "עם עובד", ועמדו לחתום, ואני לא רציתי וראיתי שאברהם יבין יותר לא רוצה. הצעתי שנחכה עד מחר. ובאמת, בלילה התקשר אלי קראוס [ואמר ש]יבין הגיש את התפטרותו. ואני דיברתי עם מנכ"ל "כתר", אליאב כהן, וזה היה כבר ספטמבר, והיינו מחוייבים לספק ספרים".

כך נמצאו לקורא הישראלי שתי סדרות ספרים מתחרות למינויים: "הספריה" של "סימן קריאה", "הקיבוץ המאוחד" ו"כתר", ו"ספריה לעם" של "עם עובד". "הספריה" הצליחה, בין השאר, הודות ליחסי ציבור מאסיביים. פרי: "בתקופה זו החלו הספרים להגיע ממדורי הספרות האליטיסטיים ועברו גם למקומונים, לטלוויזיה ולעיתונות הרגילה" (מנור, 7/6/88 : 18). יגאל שוורץ מחזק את דבריו: "הייתה פריחה גדולה. שלהי המודרניזם וראשית הפוסט איפשרו את זה. היו הרבה

עיתונים – שחלקם לא קיימים יותר, כמו "דבר", "על המשמר" ו"כותרת ראשית" – שנתנו לפריחה הזו במה. הייתה סצינה תקשו-ספרותית ענפה". פרי מציין במיוחד את החידוש הגדול שתרמה "כתר":

אשת יחסי ציבור מוכשרת מאוד, בשם רחל מראני, והיא עשתה את יחסי הציבור לספרים הראשונים. אחרי חצי שנה שהתברר שיון פדר, העורך הראשי של "כתר", אומר לה קצת "להוריד טורים" לגבי הספרים: "תעשי יחסי ציבור רק לשני ספרים שאנו מביאים השנה", אז החלטנו על פיצול יחסי הציבור: הם יעשו יחסי ציבור לשני הספרים שלהם ואנחנו נעשה יחסי ציבור לספרים שלנו. ואז אני לקחתי את מי שהייתה עד אז מזכירת המערכת של סימן קריאה, ציפי לוי, ואמרתי לה: את תעשי יחסי ציבור. צחקו עלי, אבל היא הוכיחה את עצמה [ב]יחסי הציבור ל"עיין ערך אהבה" ולפוגל. הדבר שהאשימו אותי בו, לא שאני מתנצל על זה, אבל אני לא חושב שאפשר למכור ספרים גרועים באמצעות יחסי ציבור [...].

מיכאל הנדלזלץ סיכם את המהלך: "מפעל זה סיפק למנויים 10 ספרים טובים בדואר מדי שנה וחולל לא מעט רעש תקשורתי, כשהעורך, מנחם פרי, קרא תיגר על 'ספריה לעם' של 'עם עובד'" (הנדלזלץ, 23/3/89).⁷¹ בכל זאת, השותפות בין "כתר" ל"סימן קריאה" ולהוצאת "הקיבוץ המאוחד" התפרקה לאחר פחות משלוש שנים וכ-30 כותרים ובהם "מולכו" של א"ב יהושע ו"עיין ערך אהבה" של דויד גרוסמן. הפירוק נבע גם מעניינים כלכליים וגם מעניינים אישיים. מנחם פרי מספר, כי הגורם המרכזי לפירוק השותפות עם "כתר" היה מינויו של עו"ד יעקב פחטר כמנכ"ל "כתר", במקום אליאב כהן, שעימו הייתה לאנשי "סימן קריאה" שפה משותפת. ההנהלה החדשה של "כתר" רצתה לראות בשורותיה סופר הנחשב ל"כוכב". בין השאר היא פנתה – לדברי פרי – אל דויד גרוסמן, שהיה

---

⁷¹ ראו בהרחבה: הנדלזלץ, מ. (1989, מרץ 23). תהיה ספריית מנויים. הארץ, עמ' 10.

מעמודי התווך של ספרות המקור ב"סימן קריאה", והציעה לו לעבור ל"כתר" תמורת ממון רב, אך הוא סירב (ניסיון מאוחר יותר של "כתר" עלה יפה: עמוס עוז עבר אליה, כפי שתואר לעיל בסיפור "עם עובד". העניין יידון עוד במהלך סיפורה של "כתר"). הפנייה של "כתר" לגרוסמן הצטרפה למה שפרי ראה כניסיונות של פחטר להתערב בעבודת המערכת של "הספריה" וזאת בהיותו משולל סמכות ספרותית וחוזית לעשות כן ("על הטבלה המחזורית" של פרימו לוי הוא אמר לי: 'למה שואה?'). פרי לא יכול היה לעבוד עוד עם "כתר".

בעוד שפרי מדגיש את העובדה שאנשי כתר, ובראשם פחטר וניבה לניר, ניסו "לגנוב" סופרים מ"סימן קריאה" ולהתערב בעבודת המערכת, יגאל שוורץ, שהיה אז עורך ספרות המקור ב"כתר", מדגיש עניינים אישיים הנוגעים בפרסום ספרות מקור במסגרת העבודה המשותפת בין "סימן קריאה" ו"כתר". לדבריו ראשית הקרע התגלע בהקשר לפרסום ספרו של דוד שיץ, "שושן לבן, שושן אדום", שיצא כספר הראשון בסדרת המינויים של שנת 1988:

אני הוצאתי את הספר וחתמתי עליו... במקום חתימתו של מנחם פרי "מ.פ." [שהייתה "הסמל המסחרי" של ספרי "סימן קריאה". ראו עוד להלן. מ.נ.]. והעניין הזה הקפיץ אותו. זה מה שפירק את העניין.⁷² היו שם גם עניינים כלכליים אבל היה שם הרבה אגו. נפרדו הדרכים, אך מצדי יש הרבה מאוד הערכה לפרי. פרסמתי מאמרים רבים ב"סימן קריאה", ואני חושב שהוא עורך משמעותי מאוד, עורך טוטאלי: גם עורך את הספרים וגם עורך בעל אמירה (בראיון עם יגאל שוורץ, 12/8/05).

---

⁷² פרי הדגיש כי שוורץ היה אמור לחתום על הספר מכיוון שערך אותו, אך אכן הטקסט לא נשלח לאישורו כעורך הסדרה. יחד עם זאת, האירוע הזה התרחש חודשים לפני שאנשי "סימן קריאה" נפרדו מ"כתר" ובאותה העת לא היו מתחים בינו ובין יגאל שוורץ.

הספריה החדשה; מנחם פרי כעורך

בשנת 1989 קמה "הספריה החדשה". השם מרמז על המשך מפעל "הספריה" ועל החידוש – במנותק מ"כתר". פרי נקבע כעורך; עוזי שביט, מנהל הוצאת "הקיבוץ המאוחד", היה שותף למערכת, ושותף נוסף – האחראי על הצד העסקי-שיווקי – היה חזי שלח. פרי: "אני טוען שמעולם לא התפלגנו מכתר, התפלגנו מפחטר, משום שתוך שנה ייסדנו ספריה חדשה, יחד עם אליאב כהן, מאיר שני וחזי שלח, שאלו היו האנשים שעבדנו עמם ב'כתר'. המשכנו עם אנשי 'כתר'; רק 'כתר' לא המשיכה עם האנשים של 'כתר'". הבעלות על "הספריה החדשה", בשנותיה הראשונות, נחלקה שווה בשווה בין "סימן קריאה" ו"הקיבוץ המאוחד" מצד אחד לבין קבוצת חזי שלח מצד שני. היא נוהלה בפועל בידי אליאב כהן, ולצידו פעלה המערכת ובה פרי, רינה קלינוב, נילי מירסקי, אילנה המרמן ומשה (מוקי) רון. "הספריה החדשה" הציעה למנוייה סדרה בת כתיסר ספרים בשנה. אחד הלקחים, שהפיקו ממפעל "הספריה", היה הגדלת אפשרות הבחירה של המנוי מתוך רשימת הכותרים של הסדרה – "מינוי פתוח", כהגדרת עוזי שביט. חידוש שיווקי נוסף היה האפשרות, שניתנה למנויי הסדרה לקבל את הספרים לביתם באמצעות הדואר, או לגשת בכל חודש לנקודת חלוקה בחנות "סטימצקי" ולעייין בספרי הסדרה כדי לבחור מתוכם את אלה הרצויים להם. המחיר המלא של הספרים היה כמעט כפול ממחירם למנויים.

נוכל לציין פה רק מבחר מצומצם של היוצרים, שספריהם יצאו על-ידיה: יעקב שבתאי, יהושע קנז, א"ב יהושע ("מר מאני", "השיבה להודו", "מסע אל תום האלף", "הכלה המשחררת", "שליחותו של הממונה על משאבי אנוש", "אש ידידותית", "חסד ספרדי"), דויד גרוסמן ("שתהי לי הסכין", "יש ילדים זיגוג", "מישהו לרוץ איתו", "נוכחים נפקדים", "בגוף אני מבינה", "אשה בורחת מבשורה", "נופל מחוץ לזמן"), עמליה כהנא-כרמון ("ליוויתי אותה בדרך לביתה" ו"כאן נגור"), דוד פוגל ("תחנות כבות", "חיי נישואין"), יהודית קציר, יהודית הנדל, יוסל בירשטיין, לאה איני, יורם קניוק ואחרים.

"הספריה החדשה" מציעה תרגומים משפות המקור בלבד ולא משפות-ביניים (כלומר, יצירות, שנכתבו בשפות מוכרות פחות, שתורגמו לשפות רווחות כגון אנגלית, ומשם לעברית). בין היצירות המתורגמות הבולטות ב"ספריה החדשה": "השמכאן" של גי דה מופאסאן בתרגום אביבה ברק, ספריה של נטליה גינצברג ובהם "כל אתמולינו" בתרגום ניצה בן ארי, "סיפורים נפוליאוניים" של אונורה דה בלזאק בתרגום עדה פלדור, ספריה של טוני מוריסון ובהם "חמדת", בתרגום ניצה בן ארי, ספריה של אלזה מורנטה ובהם "אלה תולדות" בתרגום עמנואל בארי ו"האי של ארתורו", "כזב וכישוף", "ארצ'לי", ו"הרדיד האנדלוסי" בתרגום מרים שוסטרמן-פדובאנו, ספריו של ז'וזה סאראמאגו ובהם "על העיוורון", "חיים אלימים" של פ.פ. פאזוליני בתרגום מירון רפופורט, "דקלי הפרא" של ויליאם פוקנר בתרגום משה זינגר, "סיפורים מן הפרובינציה" של אנטון צ'כוב בתרגום נילי מירסקי, "מפיסטו" של קלאוס מאן בתרגום ניצה בן ארי, "הר אדוני" של ארי דה לוקה בתרגום מרים שוסטרמן-פדובאנו, ו"בעקבות הזמן האבוד" של מרסל פרוסט בתרגום הלית ישורון.

רחלי אידלמן, מנהלת הוצאת "שוקן", סיפרה על החיפוש שלה אחר מתרגם הולם ל"אלה תולדות" של אלזה מורנטה – תרגום אשר ראה לבסוף אור ב"ספריה החדשה": "היו לי שש דוגמאות תרגום של כל המתרגמים הכי טובים בארץ מאיטלקית, ואף אחד מהם לא היה מספיק טוב. בסוף קיבלתי אישור לתרגם את הספר מאנגלית, אבל לא רציתי לעשות את זה. הספר יצא בסוף ב'ספריה החדשה', ומנחם פרי השקיע הרבה עבודת עריכה בתרגום. אני לא יודעת כמה הוצאות היו הולכות מרחק כזה רק כדי להוציא תרגום טוב של ספר" (לב-ארי, 24/4/02)⁷³. מיכאל הנדלזלץ כתב, שפרי "השתלח בהוצאות ספרים שעטות על

⁷³ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2002, אפריל 24). לא דומים למקור. הארץ (נדלה לאחרונה ב- 24/3/16): http://www.haaretz.co.il/misc/1.788835

כל רומן ביכורים" (הנדלזלץ, 8/2/95 : 2).⁷⁴ פרי טען, "כי לרוב הסופרים החדשים היום אצה הדרך אל הרומן הראשון, וכי הם אינם גדלים ומתפתחים כפי שסופרים היו גדלים בעבר בספרות העברית" (לב-ארי, 9/6/04).⁷⁵ בעניין זה אשמים, במידה מסוימת, העורכים: "יש מעט מאוד עורכים ספרותיים שיִשבו עם סופר וילמדו אותו איך לכתוב. רוב העורכים היום יבחרו את הספרים, יעירו לסופר כמה הערות, אבל לא יישבו עם הטקסט ועם הכותב במשך שבועות" (לב-ארי, 9/6/04). פרי נחשב עורך קפדן ומסור. כך, לדוגמה, העיד א"ב יהושע:

הוא עורך מצוין שגם מזדהה והולך אתך [...] קראתי אז ראיון בעיתון עם הזמר רמי פורטיס [...] הוא אמר, שמדינת ישראל היא לא מדינה אלא מתקן. הביטוי מצא חן בעיני. אז ב"אש ידידותית", כשירמי מוציא את מררתו בפני גיסתו באפריקה, כתבתי שהוא אומר לה שמדינת ישראל היא לא מדינה אלא מתקן. במקביל, אמוץ מתקן את המעלית של האהובה לשעבר של אביו ומביא אותה למחרטה, ואז מנחם [פרי] אמר לי, שמוטב שירמי יאמר "מדינת ישראל זה מחרטה", וכל כך התפעלתי מכך שהוא יכול היה למצוא את הקישור לקטע אחר בטקסט, ולהבין שאכן מחרטה היא הביטוי הנכון, כי הרי אנחנו בעצם חורטים במחרטה את זהותנו. היכולת שלו להבין את זה ולמצוא את הביטוי המתאים – זו החשיבות הגדולה שלו בעיני.⁷⁶

---

⁷⁴ הנדלזלץ, מ. (1995, פברואר 8). הרשימות שבדרך, הארץ (ספרים), עמ' 2.
⁷⁵ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2004, יוני 9). איפה מתחבא קנו החדש. הארץ (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.haaretz.co.il/gallery/1.972586>
⁷⁶ ראו בהרחבה בראיון עם יהושע: סלע, מ. (2009, יוני 12). "הרכבת שלא עוצרת", הארץ (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1045,209,36967,.aspx

אכן, פרי – כיזם מו"לות וכעורך – הוא הרוח החיה ב"ספריה החדשה"; טעמו הספרותי מעצב אותה זה כחצי יובל ומתוך כך יש לו השפעה מכרעת על שדה הספרות בארץ, ובאמצעות עריכת יצירות מתורגמות מעברית לשפות אחרות – גם על שדה הספרות בעולם.⁷⁷

ספרית מגויי – יתרונות ומגרעות

לקראת חנוכתה של "הספריה החדשה" נערכו בעיתונות דיונים בדבר הפצת סדרות ספרים למגויים כנגד הפצת ספרים יחידים. בסוגיה זו נגענו כבר בסעיף 'בבודדים', לא בצרורות', בהקשר ל"ספריה לעם", וכאן אנו מעלים אותה כנקודת מוצא לדין בשיטות פרסום ספרים ושיווקם, שהונהגו בארץ בשנות ה-80 וה-90. ובכן, כדבריו של מיכאל הנדלזלץ, החיסרון של ספריית מגויים – מבחינתו של הקורא – הוא זה, שהמגוי מחויב לסמוך על העורך ולרכוש ספרים, שלא היה קונה מתוך בחירתו החופשית. לעומת זאת, הוא עשוי לגלות כי חלק מאותם הספרים, שלא היה רוכש, מוצאים חן בעיניו; זאת אומרת, המיגוי חושף אותו לאפשרויות קריאה, שלא היה מגלה אותן בעצמו. לעניין זה מצטרף השיקול הכלכלי של ההוצאה: "שיווק עשרה ספרים במחיר נמוך מאפשר לספרים 'חזקים' [פופולאריים. מ. נ.] לעזור גם לספרים מושכים פחות, שהעורך חפץ ביקרם" (הנדלזלץ, 10: 23/3/89). בשולי הדברים האלה אפשר לציין, כי במקרים מסוימים מקבלים המגויים את הספרים לפני שאלה מגיעים לחנויות וכך הם זוכים ביתרון חברתי על פני אלה שטרם ראו את הספר ה"מדובר" באמצעי התקשורת ובישיחות סלון.

---

⁷⁷ בין היתר נציין כי בשנת 2010 זכה מנחם פרי על פועלו ארוך השנים בפרס רמת גן לספרות על מפעל חייו. ראו בחוברת שהפיקה העירייה (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): http://www.ramat-gan.muni.il/NR/rdonlyres/AE0AE41F-B94F-47CD-81C9-F30719D55425/0/Ramat_Gan_Sifrut.pdf

מבחינת המו"ל, לסדרה יש יתרון בפרסום ובשיווק: "יש לסדרה קסם מוזר המהלך על עורכים ובתי הוצאה. כך מקבל כל ספר חשיפה כפולה. פעם אחת בפני עצמו, ופעם כחלק מרשימה המשקפת טעם עריכה מסוים" (הנדלזלץ, 23/3/89: 10). לקראת הצגת רשימת הספרים בכל שנה נהגו אנשי יחסי הציבור של "הספריה החדשה" להפיץ קומוניקטים מפארים (כל שנה, מסתבר, טובה מקודמתה); עיתונאים הוזמנו למסיבות עיתונאים, שבהן נחשפה רשימת הספרים, ובעיתונות הובלטו היתרונות של "הספריה החדשה" על פני אלו של "הספריה לעם".

כך, לדוגמה, בינואר 1994 הציגה "הספריה החדשה" את רשימת הספרים לאותה שנה במסיבת עיתונאים בבית ביאליק בתל-אביב. לעיתונאים הוגשו עוגות מעודנות והם פגשו את אחד הסופרים המצליחים של הסדרה בשנה הקודמת, גדי טאוב ("מה היה קורה אילו היינו שוכחים את דב"). דויד גרוסמן המתיק באוזניהם את פרק הפתיחה של ספר חדש, שעמד לראות אור (הספר יצא, בבוא הזמן, בשם "יש ילדים זיגוג"). הוצגו בפניהם הספרים החדשים במקור ובתרגום (ניתן דגש בתרגומים של נילי מירסקי מרוסית), ופורטו היתרונות של ספריית המינויים.⁷⁸ אין בכך רע, כמובן, אך זוהי דוגמה להתמסחרות של שדה הספרות ולאופן שבו הפכו יחסי הציבור, מסוף שנות ה-80 ואילך, לחלק בלתי-נפרד של הספר. כך ניתן להבין את עלייתן של ההוצאות המסחריות הגדולות, "כתר", "ידיעות אחרונות" ו"כנרת-זב"מ". בהתמסחרות זו הוחלפו הסדרות למנויים בשיטות שיווק אגרסיביות (4 ספרים ב-100 שקלים), שגם בהן רוכשים הקוראים ספרים שלא תכננו לקנות; אלא שבספריות המנויים, הייתה, למצער, יד מכוונת, בעלת טעם ספרותי.

---

⁷⁸ כותב שורות אלו נכח באירוע כעיתונאי וחזר למערכת כדי לסכם את ההשוואה בין "עם עובד" ל"סימן קריאה": ניגר, מ. (1994, ינואר 28). מבוא לספרות השוואתית. כל העיר (חלק 2), עמ' 15-16.

העורך מנחם פרי והמדיה

בספרו "אש ידידותית" מתייחס א"ב יהושע, באקט ארס-פואטי, לנוהג לתמצת עלילה של ספר על גבי כריכתו, כמקדם מכירות. גיבורת הרומן, דניאלה, קוראת ספר ובמהלך הקריאה – "דניאלה חשה מרומה. עד כה, למרות החולשות בדמויות, הייתה גם איזו כמיהה רוחנית סביבן והנה לפתע נטורליזם בוטה. היא מעיינת בגב הספר לבדוק אם במסת הפרשנות שכתב העורך על הכריכה היו רמז או הכנה לגסות הזאת. אבל מסתבר כי אף שהעורך היא יכול למשוך קונים נוספים לרומאן, הוא העדיף לשתוק ולשמור על כבוד טעמו הספרותי (א"ב יהושע, "אש ידידותית", עמ' 111–112).

אכן, פרי מזוהה מאוד עם הטקסטים המופיעים על גב הכריכות של ספרי "הספריה החדשה", שם הוא מתמצת את העלילה ומוסיף ניתח מרוכז של הספר (ולעיתים גם "קלקלנים" – פרטים שיקלו על הפענוח אך יגלו מה שאין לגלות לפני הקריאה בספר; ראו "אהבה" של טוני מוריסון).⁷⁹ כך עשה, מאז 1986, כבר בספרי "הספריה". הטקסטים האלה חתומים בראשי התיבות מ. פ. וחתימה זו הפכה ל"סימן רשום" בתרבות העברית. חותמו של פרי טבוע גם בטקסטים, שראשי התיבות הללו אינן מופיעות בסיומם. כדבריו:

מ-מ.פ. "חדלתי כי נשברתי. המחשבה המקורית הייתה שספר נורא תלוי בשיח הביקורתי עליו, במבקרים שיכתבו. הספר הוא פוטנציאל שתלוי ברמת הביקורת [...] החתימה בהתחלה הייתה "מ. פרי", אחר כך – "מ.פ.", אבל היום אין, מכיוון שהרמה ירדה. [יוצא מכלל זה הוא הטקסט

---

⁷⁹ על חשיבותם של "הספויילרים" בעיני מנחם פרי ראו: פרי, מ. (2008, מאי 26). ביקורת בורחת מספר או: על חשיבותם של הפרטים ה"מיותרים", או: בשבח ה"ספויילרים". אתר הספרייה החדשה. (נדלה מאתר "הספריה החדשה" ב-24/3/16): <http://www.newlibrary.co.il/article?c0=14221>

שעל גב ספרו של דויד גרוסמן, "אשה בורחת מבשורה", החתום "מנחם פרי". מ. נ. הטקסט היום מסחרי. היום די נדיר שאני אומר רעיון אחד. בהתחלה זה היה מאמרים דחוסים של אינטרפרטציה על הספרים וכדי לעשות את זה הייתי משקיע המון. אפילו לא הייתי מודע שצריך להיזהר עם העלילה של הספר. אנשים כעסו עלי כשכתבתי, נגיד, שאוזפה [גיבור ספרה של אלזה מורנטה, "אלה תולדות". מ. נ. מת, אבל אני לא חושב שאפשר להגיד משהו רציני על ספר בלי להתייחס לתוכנו. ואז אמרו לי תכתוב: מסחרי בחוץ וספרותי בפנים, אבל נשברתי.

אני מגיע בנשימה אחרונה להעתקות השמש ואם אני אעכב את הספר כדי שאוסיף עוד דף בפנים [...] במקרים בודדים הוספתי המשך לעטיפה. ב"הזמנה לגרדום" (נבוקוב). יש עוד 20–30 עמודים. בספרים, [שנבהם] הסברתי איך אני רואה את הספר, רמת הביקורת הייתה יותר גבוהה. לא כי כולם הסכימו איתי, אלא לפעמים להפך – שהתווכחו איתי. זה היה לגיטימי. זה עורר שיח וסערות וגם קונוונציות. אנשים התווכחו עם העטיפה.

בעיתונות נכתב, כי "פרי ידוע כחובב פרסום. מאד תקשורתי. הוא מודד פרסום אישי, גם במספר העותקים הנוספים שהפרסום הזה יביא לו. בן רגע יורה משפטים בצרורות ומסביר ש'מבט' מוכר אי אלו עותקים, תמונת שער במגזין שווה עלייה מסוימת באחוז המכירות, כתבה ב'סופשבוע' של 'מעריב' תמכור עוד כך וכך עותקים [...]". (מנור, 7/6/88).

ב-1998 התפרסמה ב"מעריב" כתבה על פרי, שכותרתה "אני מגלומן". הכתבה עוררה הדים רבים. הכתבת, שרי מקובר, כתבה כי פרי השווה עצמו לביאליק והתפאר ביחסיו עם תלמידות בחוג לספרות. פרי טען, שהכתבה רצופה שקרים ואי-הבנות. הוא פרסם תגובה ארוכה ומנומקת, לא בעיתונות כי אם באתר "הספריה החדשה" באינטרנט וכך, באמצעות אמצעי התקשורת של העידן הדיגיטלי עקף את מתווכי התרבות המסורתיים, עיתונאי הדפוס. התגובה של פרי נפתחת בהצהרה:

אתר הספרייה החדשה החליט לחרוג ממנהגו ולפרסם רשימה שאיננה עוסקת בספרות. רשימה זו הייתה אמורה להתפרסם במוסף 'סופשבוע' של עיתון מעריב ב-30.11.07, בהוראת עורך העיתון באותה עת, אמנון דנקנר. היא הוסרה מן המוסף ברגע האחרון ללא ידיעתו של דנקנר, בהתערבותו של עופר נמרודי. לאחר שהניסיונות להבין את נימוקיו העניינים של העיתון למניעת הפרסום עלו בתוהו, לא נותר לנו אלא לפרסם את הדברים כאן.⁸⁰

בהקשר לשימוש של הספרייה בפלטפורמת האינטרנט כדי לעקוף את עיתונות הדפוס, נציין כי "הספרייה החדשה" מפעילה אתר באינטרנט, המשמש להפצת מאמרים ולמכירת ספרים, כמו גם דף פייסבוק פעיל המנוהלים בכשרון על-ידי רעייתו של פרי, תמר פלג, המשמשת כמנהלת "מועדון הספרייה החדשה", ואחראית על קשרי האינטרנט של ההוצאה. מעניין לראות כיצד מתפתח תפקיד האחראי על הפלטפורמות הדיגיטליות בתוך הוצאות הספרים, וכיצד תפקיד זה, שפלג היא מהבולטים בו, מחליף או משלים את ערוצי הפרסום והשיווק המסורתיים.

פרי ידוע כמו"ל המרעיף סופרלטיבים על הספרים שהוא מוציא. הוא מעיד על עצמו: "תמיד כתבתי מה שאני מרגיש. יכול להיות שזה היה תחת ההתרגשות של סיום הספר. גרשון שקד אמר לי, אני לא אשאל אותך על שום ספר אלא שנה לאחר שהוצאת אותו אז אני אדע את דעתך המיושבת". הוא אינו חוסך בשבחים גם על פועלו כעורך הספריות: "בהיעדר צניעות לא בלתי-אופייני אמר פרי, כי כשני-שליש מן הדברים הראויים שיצאו בארץ בשנים האחרונות היו שייכים או

---

⁸⁰ ראו בהרחבה בתגובתו המלאה של פרי: פרי, מ. (2007, נובמבר 29). ההיה או חלמתי חלום (נדלה מתוך אתר "הספרייה החדשה ב-24/3/16): http://www.newlibrary.co.il/page_377

ל'ספרי סימן קריאה' או ל'קיבוץ המאוחד', והוא כולל, כמובן, את מפעל המנויים הקודם ('הספריה') [הנדלזלץ, 29/11/89].⁸¹ באותו מאמר צוטטו דבריו של פרי: "בשנים קודמות הבטחנו כי חלק ניכר ממה שקורה בסיפורת בארץ יקרה במסגרת מפעל המנויים שלנו, ותחזית זו אכן התממשה. היה לנו חלק לא מבוטל בפריחה הספרותית שהתרחשה" (הנדלזלץ, 29/11/89).

אחד המנועים לפרסומו של פרי הוא הפולמוסים הספרותיים ושאינם-ספרותיים, שהוא מעורב בהם. נודעו פולמוסים עם כתב-העת "עכשיו" גבריאל מוקד, אשר התסיסו את הזירה ביחס לזהותו של מי שגילה ושטיפח את דור המשוררים, שפרץ בשנות ה-60, ובתוכו יונה וולך, יאיר הורביץ ומאיר ויזלטיר.⁸² פולמוס אחר, ובאמצעותו הפך פרי לידוען, ניצת סביב פרסום שירו של יצחק לאור, "המנון לגוש", שראה אור בחוברת 16–17 של סימן קריאה (1983). השיר מציג את המתנחלים כשופכי דם נערים פלסטינים בריטואל החג ("וְאָתְּ חַג הַחֲרוּתְנוּ, יוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, בְּקִדְשָׁהּ וּבְנִעְנוּעֵי גוֹף מְתַמְכְּרִים נָחַג בְּהַתְּפִנּוּת, וּבְמִצּוֹתֵינוּ דָם נִעְרִים פְּלִשְׁתִּינִים / כִּי בְּלֹא הֶכִי הִפְלֵ עֲלֵינוּ עֲפוּסִים"). כמובן, השיר עורר סערה גדולה. מנחם פרי:

בין השאר תקף אותנו משה ז"ק, מעורכי "מעריב". מהסיבה הזו החליטה אוניברסיטת תל-אביב לסגור את [כתב-העת] "סימן קריאה", לאחר שהייתה לנו מהם תמיכה כלכלית. עיתון "הארץ" לחם לצידנו ונתן הוראה להנדלזלץ לתמוך בנו, מעריב לחם נגדנו.

---

⁸¹ ראו בהרחבה: הנדלזלץ, מ. (1989, נובמבר 29). "פרי פותח דף חדש". הארץ.
⁸² ממרחק זמן ניכר חוסר ההיגיון שבפולמוס, זה שעורר הרבה הדים בעיתונות היומית והספרותית. פרי, בן גילם של המשוררים שהוזכרו, לא יכול היה לגלות אותם מפני שהיה אדם צעיר כששיריהם פורסמו לראשונה. יחד עם זאת, פרי בוודאי טיפח את הדור הזה ב"סימן קריאה", הן בכתב-העת והן בהוצאת הספרים. בקצרה, הפולמוס היה פתור מראשיתו: מוקד (יחד עם אחרים, כגון מקסים גילן) פרסם לראשונה ("גילה"), פרי הוא שטיפח.

ושאר העיתונים היו ניטרליים עם הטייה בעדנו. החל פולמוס בעיתונים וברדיו, שהגיע לכנסת. שר החינוך, זבולון המר, אמר לאוניברסיטה: "אם אני לא הפסקתי את התמיכה אתם לא תפסיקו את התמיכה". בסופו של עניין, לאחר חודש של תקשורת, חזרה בה האוניברסיטה ואף הגדילה בצורה ניכרת את ההקצבה לאנשי "סימן קריאה"⁸³.

בשנת 2004, איש מסופרי "הספרייה חדשה" לא זכה בפרס ספיר לספרות מטעם מפעל הפיס. תגובתו של פרי: "זה פרס נובורישני, מגוחך, והנזק שלו גדול מהתועלת, כי הוא מעודד תופעות סרק [...] הפרס הזה לא קיים יותר מבחינתי. אני לא מתכוון להגיש יותר ספרים בעריכתי, וגם פרסמתי התנצלות בפני כל הסופרים שהגשתי בעבר לפרס ו[הם] בוזו על שהגשתי אותם"⁸⁴. קודם לכן, בשנת 2001, זכה דויד גרוסמן – מסופרי "הספרייה החדשה" – בפרס על ספרו "מישהו לרוץ איתו", אבל סופרים אחרים, שהגיש פרי במשך השנים, ובהם א"ב יהושע, סמי ברדוגו, יוסל בירשטיין ויהודית קציר, לא נכנסו לרשימת המועמדים, או נכללו בה אך לא זכו. תגובת מפעל הפיס: "עצוב שעורך בכיר, שטובת הספרות אמורה לעמוד לנגד עיניו, מכפיש את פרס ספיר אך ורק בגלל שספרים שהגיש לתחרות לא נבחרו על-ידי חבר השופטים. בשנים שעברו, ובמיוחד בשנה שבה הספר של דויד גרוסמן, שהוגש על-ידי מנחם פרי, זכה בפרס ספיר, לא חשב מר פרי שמדובר בפרס נחות ולא ראוי"⁸⁵.

---

⁸³ אף על פי כן, עברו עוד כשלוש שנים עד שיצא הגיליון הבא של "סימן קריאה", הוא גיליון מס' 18.

⁸⁴ מצוטט בכתבה: הראל, א. (2004, מאי 16). מלחמת המלים. **מעריב** (מגזין), עמ' 4.

⁸⁵ ראו בהרחבה באתר Ynet: מערכת Ynet (2004, מאי 12). "מנחם פרי נגד פרס ספיר". Ynet, (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2915605,00.html>

כעבור חודשיים צצה הפרשה הבאה: "עולם הספרות הישראלית כמרקחה, ושוב למנחם פרי יש יד בעניין. התפרסמה מודעה לספרה החדש של טוני מוריסון 'אהבה' ובה מופיעים שני ציטוטים בגנות שני ספרים אחרים: 'הברית' של נעמי רגן ו'מלאכים ושדים' של דן בראון. פרופ' פרי, עורך 'הספריה החדשה', שמוציאה לאור את ספרה של מוריסון, מסביר את הטקטיקה החדשה של 'לכלך על המתחרים': 'זה לא ליינן חדש של מודעות, זה חד פעמי, כל מה שהתכוונתי היה לתת תזכורת, שלא כל הספרים הם מאותו סוג, עניין שרשימות רבי המכר מטשטשות'. לדברי פרי 'המודעות בעיני משעממות, אז אני מכניס בהן משהו אחר – יצירתיות. הכוונה היא ליצור עניין, לא מלחמה [...] בסך הכל צריך לראות את זה כהומור קיץ, ולא להתרגש' (מערכת 'וואלה!', 7/7/04).⁸⁶

נראה שמנחם פרי, כעורך חפץ חיים, יודע להשתמש בתקשורת ולהשאיר את הזרקור על ספרי "סימן קריאה". בשוק, שבו לאיכות בלבד אין ערך מוחלט, משתמש העורך בתקשורת – יש שיאמרו כי הוא עושה זאת באורה פרובוקטיבי – כדי לקדם את המותג שבנה.

"הספריה החדשה" בעשור השני למאה ה-21

בסוף שנת 2009 הודיעו מנחם פרי ואנשי "הספריה החדשה", כי ישתפו פעולה עם "כנרת-זב"מ-דביר" בהפצת ספרי הספרייה ובשיווקם, ייהנו מתמיכה בהוצאת הספרים לאור, וכי בתמורה תזכה "כנרת-זב"מ-דביר" ביוקרה ובחלק מן הרווחים. פרי, שהופיע בתקשורת כלוחם נגד בעלי הכוח והשררה בעולם שיווק הספרים, חבר לתאגיד המו"לות החזק ביותר בישראל, שבבעלותה רשת "צומת ספרים".

---

⁸⁶ "ראו בהרחבה: באתר 'וואלה!': מערכת וואלה! (2004, יולי 7). מנחם פרי מלכלך. וואלה! (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://e.walla.co.il/item/567204>

כעבור 22 שנה, "סימן קריאה" עם "הקיבוץ המאוחד" פעלו יחד עם הגוף שדחה אותם: ה"ספריה" המשותפת לשני בתי ההוצאה פעלה במשותף עם "כנרת-זב"מ-דביר", שהנה הכוח החזק ביותר בשוק הספרים הישראלי בראשית העשור השני למאה ה-21, מכוח החיבור שלו, כמו"ל, עם מוכרי ספרים (רשת חנויות "צומת ספרים"). כלומר, רק חצי שנה לאחר שהוביל מנחם פרי מאבק לביטול קשרי הבעלות בין הוצאת כנרת זמורה-ביתן דביר ו"צומת ספרים", הגיש פרי בקשה לממונה על ההגבלים העסקיים לשיתוף פעולה עם היריב הגדול. לפרי אף הייתה הצעה מעשית:

כאמור, רשת צומת תמשיך לשגשג גם תחת בעלים שאינם מחזיקים הוצאת ספרים. היא תמשיך מן-הסתם להציע ספרים בהנחות גדולות, והקונים ימשיכו לפקוד בהמוניהם את סניפיה בכל פעם שהיא תציע מבצע-הנחות חדש. התחרות בין שתי הרשתות תמשיך להיות עזה ודינמית. אך שחרור רשת צומת מכמה מבעליה הנוכחיים יחזיר סוף-סוף לשוק הספרים תחרות בריאה לא רק בין רשתות אלא גם בין מו"לים, ובין ספרים, לטובת הצרכן לטובת חברה שמבקשת לא רק ערימת ספרים בזול אלא תרבות ספרותית אמיתית".⁸⁷

יוצרים ומו"לים, ובעיקר האיכותיים שבהם, רואים עצמם נפגעים בשל השליטה של רשתות הפצת הספרים על שוק הספרים. לטענתם, שליטה זו מכתובה את דרכו של ספר אל הקהל ומכאן – את גורלו בשדה הספרות והתרבות. ניטש אפוא מאבק בין עושי הספרים ובין מפיצי הספרים; והנה, שיתוף הפעולה של "הספריה החדשה" עם "כנרת-זב"מ-דביר" מצביע על כך, ש"הספריה החדשה" לא ראתה דרך לקיומה ולשגשוגה אלא בשיתוף הפעולה הזה (ההסדר שריר עם

---

⁸⁷ ראו בהרחבה: ספיר-ויץ, כ. (6/5/2009). כשהצ'קים רועמים, מוזות המו"לים שותקות. NRG. ראו: <http://www.nrg.co.il/online/47/ART1/886/816.html>

חתימת הספר).⁸⁸ דרך אגב, מהלך זה סגר מעגל היסטורי: אהד זמורה היה הראשון, שפרי פנה אליו כדי לשתף פעולה בהקמת הוצאת ספרים בראשית שנות ה-70. שיתוף הפעולה לא יצא אל הפועל, וכעבור דור מוצאת "סימן קריאה" בבנו של אהד זמורה – ערן – ובשותפיו, את הבית לשיווק ספריה ולהפצתם.

בהיבט אחר, התרחשות זו הייתה חלק מהתחרות בין "כתר ספרים" לבין "כנרת-זב"מ-דביר" על השליטה בשוק הספרים בישראל. "כתר ספרים" שהורכבה מהוצאת "כתר" ומרשת ההפצה "סטימצקי" התחרתה ב"צומת ספרים" של "כנרת-זב"מ-דביר". זו האחרונה זכתה בשיתוף פעולה עם המפעל המו"לי האיכותי של "הספריה החדשה". אחרי שקבוצת סטימצקי הקטינה את אחזקותיה ב"כתר ספרים" (באמצע שנת 2008) ולבסוף נרכשה על-ידי קבוצת משקיעים בראשות יפית גרינברג (הידועה כ-ג.יפית) בשנת 2014, ניצב "תאגיד כנרת" מעל שאר הוצאות הספרים בכוחו השיווקי.

למרות שבעניין ההפצה הכריע פרי, "אם אינך יכול להביס אותם – הצטרף אליהם", הוא ממשיך לנהל קרב קשה נגד תאגידי הפצת הספרים. את שליטתם בשוק הוא רואה כ"סופה של הספרות העברית"⁸⁹ והוא הכריז, כי "הספריה החדשה" חדלה לקבל כתבי יד חדשים. הוא ובת-זוגו, תמר פלג, היו בחוד החנית של המאבק מול דואופול מוכרי הספרים ("צומטסקי" כהגדרתו של הסופר אלכס אפשטיין), ופעלו למען החוק להגנת הספרות והסופרים. חוק זה קובע גמול הולם יותר ליוצרים (8% לפחות, במהלך תקופת הגנה של 18 חודשים מתאריך ההוצאה לאור של ספר), וכן – כי בתקופת ההגנה, חנות ספרים לא תהיה רשאית למכור את

---

⁸⁸ ראה אישורו של הממונה על ההגבלים העסקיים (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.antitrust.gov.il/subject/155/item/26925.aspx>

⁸⁹ ראו סלע, מ. (2012, יוני 8). "מנחם פרי חווה את סופה של הספרות העברית". הארץ (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1725989>

הספר במחיר נמוך מהמחיר לצרכן, שקבע המוציא לאור (למעט הסדרים מיוחדים). לאחר הליכי חקיקה ארוכים אושר החוק בקריאה ראשונה, ביולי 2012, ואזי הוא הותקף בידי המו"לים המחזיקים ב"צומת ספרים" – "כנרת-זמורה-ביתן-דביר" – בטענה שהוא בגדר התערבות בוטה והסדרה חסרת תקדים בשוק הפרטי. בשנת 2016 בוטלה חוק הספרים כ"הוראת שעה" מבלי שמוצה מהלך הבדיקה כיצד משפיע החוק על שוק הספרים. באותה העת, עם רכישת "כתר" על-ידי הוצאת מודן, באופן אירוני, "הספרייה החדשה" גם היא חלק מתאגיד גדול, המחבר אותה אל ההוצאה שמשותפות עמה התפצלה כחצי יובל קודם לכן.

"הקיבוץ המאוחד" כיום: הקיבוץ בע"מ

בשבעת הסעיפים האחרונים לא הוזכרה הוצאת "הקיבוץ המאוחד" אלא דרך אגב, מפני ש"הספרייה החדשה", שההוצאה שותפה בה, היא מפעל של מנחם פרי ושל חבריו, אנשי "סימן קריאה", והמפעל המו"לי הזה ראוי לתשומת לב רבה כמו זו שהוקדשה ל"ספרייה לעם".

נחזור עתה אל "הקיבוץ המאוחד". מאז הקמתה, גרעונותיה כוסו בידי התנועה, ואם ראתה ההוצאה רווח בשנה כלשהי, הרווח הועבר לתנועה. בית ההוצאה התחיל כל שנה בקו האפס, מבחינת המאזן. בסוף שנות ה-70 חדלה התנועה לתמוך בו. כך אומר מנהלו באותם הימים, אלכסנדר סנד:

ההוצאות הציבוריות אינן יכולות לפעול כמו שפעלו לפני שישים שנה. פעם, קרן הקיבוץ המאוחד מימנה את ההפסדים. בשנות ה-70 המאוחרות היא הפסיקה, ואנחנו היינו חייבים לחשוב בפרמטרים כלכליים. העובדה שהתנועה הפסיקה לתמוך בנו, חידדה את החוש המסחרי שלנו. כשאתה מוציא ספר בלי להיות אחראי על ההוצאות, אתה שם פחות דגש על העניין הכלכלי.

כיצד תתקיים הוצאת ספרים ציבורית כאשר היא מנוהלת בידי דירקטורים ואידיאולוגיה הס מלהזכיר? סנד פוסק:

הגיע הקץ על ההוצאות הציבוריות. אני חושב שבעתיד הקרוב הן תיעלמנה. במה מתבטאת היום הוצאה ציבורית? דרך קבלת ההחלטות

היא על בסיס כלכלי בלבד. פעם עניינה האידיאולוגיה, היום – רק השאלה, אם הספר יהיה רב מכר או לא. בעבר, כשיצא ספר, ידעתי שזו הבעת אמון של ההוצאה בו; היום אני לא יודע מי מחליט. למנהל יש כח עצום, ומה שהוא רוצה – יצא. בהיררכיה הזאת, אף אחד לא שש לריב עם המנהל. בתקופתנו היו דיונים סוערים ומרתקים על כל כתב יד שעמד להתפרסם.

למזלה של הוצאת "הקיבוץ המאוחד" עומד בראשה, מאז אמצע שנות ה-80, מנהל, שיודע לשלב בין ערכי התנועה ובין מסחריות – עוזי שביט, פרופסור לספרות באוניברסיטת תל-אביב וחבר קיבוץ שדות-ים. בין המהלכים, שהוביל, היה פיתוח ספרי "סימן קריאה" במסגרת "הקיבוץ המאוחד" והקמת "הספריה החדשה", פיתוח סדרות מקור בפרוזה ובשירה והמשך של סדרת עיון פוליטיות-אקטואליות כגון "הצרפתים", סדרת תרגומים מן המחשבה הצרפתית בת זמננו, בעריכת מיכל בן-נפתלי על-ידה יצאו, בין השאר, "בית המרקחת של אפלטון" מאת ז'אק דרידה ו"סימולקרות וסימולציה" מאת ז'אן בודריאר.

מהלך, שהושלם בראשית שנות האלפיים, הוא האיחוד הארגוני בין "הקיבוץ המאוחד" ל"ספריה פועלים", במסגרת "הקיבוץ המאוחד-ספריה פועלים", והקמת דירקטוריון משותף לחברה (התק"ם – 78 אחוזים, הקיבוץ הארצי – 22 אחוזים). בתחילה נראה שכל אחד מבתי הוצאה מבקש לשמור על העורכים שלו ועל דרכי פעולתו, אשר על-כן פעלו בהוצאת-הגג ספריות מתחרות, העוסקות באותם התחומים בדיוק. אך בחלוף השנים אוחדו מרבית הפונקציות המנהליות (אך לא כולן) וגם חלק מן הספריות.⁹⁰ עדיין, נכון לספטמבר 2016 חלק מהז'אנרים מתפרסמים בנפרד (כך, לדוגמה, ספרי הפרוזה או ספרי הילדים).

---

⁹⁰ אתר האינטרנט של ההוצאה ובו פירוט בעלי התפקידים בהוצאה:
<http://www.kibutz-poalim.co.il/%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA>

כך אמר שביט בראיון עמי (יולי 2004):

גם לפני המפולת בבורסה בשנות ה-80 – אבל בוודאי שאחריה – התנועה לא יכולה לעזור. אנו מנסים לבנות את האגפים. יש כאלה שתפקידם לא להרוויח: מדעי החברה, ספרים פוליטיים, שירה. זה צריך לכסות את עצמו. אילו היינו הוצאה רווחית לא היינו מוצאים את הדברים האלה. היום, במידה רבה אני נאבק על הדברים האלה עם התנועה שלי, שמתנהגת במקרים רבים מתוך מחשבה עסקית ולא משיקולים אחרים. מנחם דורמן, שהיה איש פוליטי מובהק, הקים את "הקיבוץ המאוחד" הוא לא עשה כן בשביל להרוויח. חשוב להתקיים, אבל המחשבה הייתה אחרת – זו הייתה תודעה של שליחות.

זו תודעה אחרת מהתודעה המסחרית. המו"לות העברית קמה מתוך שליחות תרבותית. אני הייתי בשלב האחרון של חילופי הדורות בין תודעת השליחות לתודעה המסחרית ואני מנסה, במידה רבה, לשמר את הקו של שליחות תרבותית; אך אני צריך להתחשב בעובדה, שהתנועה לא תומכת ו[ש]הוצאת" הקיבוץ המאוחד-ספרית פועלים" היא הוצאה בע"מ".

זוהי השליחות של מתווכ-התרבות – בית ההוצאה – כיום. זו היא האידיאלוגיה שלו, שאינה מסחרית גרידא. אשר לעניין העסקי מתברר, כי האיחוד בין בתי ההוצאה מביא לידי חיסכון בעלויות ומאפשר קיום כלכלי, למרות שההוצאה המאוחדת משקיעה בתחומים לא-רווחיים כהגות, כמחקר וכשירה. יודגש, כי מדור השירה בהוצאת "הקיבוץ המאוחד" רושם פרק מפואר בתולדות התרבות הישראלית. המדור הזה נותן – מהקמת ההוצאה ועד ימינו – ביטוי לחלק נכבד ביותר מן המשוררים המוערכים בספרות העברית. אכן, הוא ראוי לעבודת מחקר מעמיקה נפרדת.

הוצאת "ספרית פועלים"⁹¹

הוצאת הספרים הפועלית השלישית בסקירתנו היא הראשונה שהוקמה. "ספרית פועלים" נוסדה ב-1939, כשנה לפני "הקיבוץ המאוחד" וכשנתיים-שלוש לפני "עם עובד". שמה משקף את הראשוניות שלה: מכיוון שלא היו בתי הוצאה פועליים אחרים, "תפסה" היא חזקה על השם. השם הזה מבטא את מאווי מייסדיה, כי תהיה זו הוצאת הספרים של כלל הפועלים (ובכללם החקלאים אנשי ההתיישבות העובדת).

כל אחד מבתי ההוצאה הללו הוקם מתוך האידיאולוגיה והשאיפות הפוליטיות של התנועה שיסדה אותו. "עם עובד" נועדה לקיים את ההגמוניה התרבותית (ואת האידיאולוגיה) של מפא"י. "הקיבוץ המאוחד" ו"ספרית פועלים" הונעו בשאיפה להיאבק באותה ההגמוניה כדי לכונן אלטרנטיבה תרבותית ורעיונית למפא"י, ששלטה בהסתדרות ובמוסדות "המדינה בדרך" (כגון ארגון "ההגנה"), ובהמשך – במדינה. ההתנגדות להגמוניה של מפא"י הייתה משמעותית בקרב הקיבוץ הארצי (השומר הצעיר) יותר מאשר בקיבוץ המאוחד.

הקיבוץ הארצי נוסד בשנת 1926 כגוף המורכב מארבעה קיבוצים של אנשי תנועת "השומר הצעיר": מרחביה, עין-שמר, מעברות ומשמר-העמק. התנועה הייתה השמאלית שבתנועות הפועלים, הן בתמיכתה בקומוניזם והן ביחסה אל הערבים תושבי הארץ. מנהיגיה היו יעקב חזן ממשמר-העמק ומאיר יערי

---

⁹¹ חלק זה מבוסס, בעיקר, על ניתוח הקטלוג, על פגישות עם נתן שחם, עם אברהם קנטור ועם א.ב. יפה, על ספרו של שחם, "ספרית פועלים – 50 שנה", ועל עבודת תזה שנכתבה באוניברסיטת חיפה, "ספרית פועלים 1939–1955", שכתב ניר רושקין בהנחיית דני גוטוויץ. המחבר מודה לאלון הדר על עזרתו בראיונות.

ממרחביה.⁹² על-פי הדעה הרווחת בקרב חוקרי הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר, התנועה נמנעה במשך שנים ארוכות מפעילות פוליטית והעדיפה את העשייה והחינוך. ואכן, הזרוע הפוליטית שלה – מפלגת השומר הצעיר – קמה רק בשנת 1946, כעשרים שנה אחרי הקמת התנועה וכעשרים ושש שנים לאחר הקמת ההסתדרות. כעבור פחות משנתיים התאחדה המפלגה עם אחדות העבודה כדי להקים את מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם). ב-1954 פרשה אחדות העבודה ממפ"ם.

הוצאת הספרים של הקיבוץ הארצי, "ספרית פועלים", עלתה על גל התרבות והספרות, שגָּאָה בעת הקמתה. באותה עת, יוצרים רבים בארץ ובארצות המערב נמשכו אל השמאל האופוזיציוני וכוננו את מה שהיה קרוי "התרבות המתקדמת". בארץ, בתחום הספרות היפה, הוביל שלונסקי את המגמה הזו, והוא נעשה עורך "ספרית פועלים". לימים עברו היוצרים הצעירים יותר אל העיתון ואל הוצאת הספרים של תנועת הקיבוץ המאוחד. במבט כולל נוכל לומר, כי עד סוף שנות ה-70 זכו "ספרית פועלים" ואחריה – "הקיבוץ המאוחד", בגיוס היוצרים ואילו "עם עובד" הצליחה להרחיב את אחיזתה בקהל באמצעות המנגנונים שהעמידה לרשותה ההסתדרות.

בפתח הדיון על "ספרית פועלים" ניתן – כפי שעשינו לקראת הדיון על "הקיבוץ המאוחד" – מיתווה כללי של תולדות בית ההוצאה. ניתן לחלק אותן לשלוש תקופות:

---

⁹² על יעקב חזן ראה ספרו של זאב צחור: צחור, ז. (1997). **חזן-תנועת חיים**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי ויד יערי. על מאיר יערי ראה ספרה של אביבה חלמיש: חלמיש, א. (2009). **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית; חמישים השנים הראשונות, 1897-1947**. תל אביב: הוצאת עם עובד.

א. **שנות הזוהר (1939–1955):** העובדה, שהייתה זו הראשונה בהוצאות הספרים המסודרות של תנועות הפועלים, ויותר מכך, העובדה שהשכילה להתגבר על תפיסות דוגמטיות ולהיעשות בית לחבורת היוצרים בהנהגת אברהם שלונסקי ולאה גולדברג, הפכה אותה להוצאה חשובה ומרכזית בתקופה הנדונה. תקופה זו מחולקת לתקופת משנה, שתיסקרנה ביתר פירוט.

ב. **שנות ירידה ספרותית וכלכלית (1955–1985):** באמצע-סוף שנות ה-50 החלה שקיעתה של "ספרית פועלים", שהובילה כמעט לחיסולה.

ג. **ההוצאה כיום (1985 ואילך):** בשנים אלו, לאחר שהקיבוץ הארצי חדל מתמיכתו הכספית בהוצאה, היא עברה לניהול מודרני ואגב כך חברה עם "הקיבוץ המאוחד". ההוצאה שורדת כלכלית, בקושי, ואף לא הצליחה להמריא בבחינה הספרותית.

שינויים אלה מהדהדים תמורות שאירעו בתנועה לאורך שתי תקופות. ראשית – בארבעים השנים הראשונות אחרי מלחמת העולם השנייה – תמורות ביחס לאידיאולוגיה המרקסיסטית-לניניסטית ולהתמודדות עם זרמים חדשים בתנועות השמאל בעולם המערבי לאחר המלחמה; שנית, מאמצע שנות ה-80 ואילך: תמורות הכרוכות במשבר הכלכלי והאידיאולוגי, שפקד את התנועה הקיבוצית, וברקע – נפילת המשטר הקומוניסטי ברוסיה והתפרקות ברית המועצות.

הקמת ההוצאה ושנות הזוהר שלה (1939–1955)

"ספרית פועלים" הוקמה מכוחם של שני גורמים. האחד היה תנועתי אידיאולוגי, כלומר, שאיפתו של הקיבוץ הארצי להפיץ את האידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית שלו באמצעות הוצאת ספרים. מגמה זו השתלבה עם הכוונה לפרסם יצירות של בני הקיבוצים ועם ההכרה של מנהיגי התנועה, כי יש לכבוש

את הלבבות של האינטליגנציה העירונית. הגורם השני היה ספרותי אידיאולוגי, כלומר, שאיפה של יוצרים, שלא היו חברי התנועה דווקא, למצוא בית הוצאה כדי לבטא באמצעותו את האידיאולוגיה שלהם – אידיאולוגיה שתאמה את זו של התנועה. ראשי הקיבוץ הארצי הבינו, כי "אחד האסונות של ציבור הפועלים הוא אולי בכך שלא הצליח ליצור בארץ הזאת את הגשר בין הכפר הקיבוצי-שיתופי לבין העיר הפועלית".⁹³ באותה עת התפרקה חבורת "יחדיו" (אלתרמן, שלונסקי, גולדברג ואחרים. ראו לעיל). לענייננו חשובה העובדה, שהפירוק נבע לא ממאבקי יוקרה ומקשיים כלכליים בלבד, אלא גם בשל מחלוקת בדבר מעורבותו של היוצר באקטואליה ובחיים הציבוריים-החברתיים. אברהם שלונסקי, שחבר לאנשי השומר הצעיר, הוביל את מגמת המעורבות בניגוד למגמתו של אלתרמן, שהפריד, כזכור, בין שירתו הלירית, שכינס בספריו, לבין שירתו הפוליטית המובהקת – שירת העת והעיתון.⁹⁴

לקראת ייסוד "ספרית פועלים"

בשנת 1934 ביטא אליעזר הכהן, אינטלקטואל מאנשי השומר הצעיר, שהיה אמן על הכנת ראשי פרקים בענייני תרבות למועצת הקיבוץ הארצי, את עמדת התנועה ביחס לחינוך, לתרבות ולרוח של אנשי הקיבוץ:

הכוונה היא לא בלבד לצרכי הנאתו הרגעית של האדם בקיבוץ (ואין לזלזל בה כל עיקר מנקודת ראות של האקונומיה של כוחות האדם בקיבוץ) – הנאה, המעדנת את חושיו ומרעננת את כוחות התמדתו של האדם בחיים

---

⁹³ דבריו של יערי מתוך ספר "השומר הצעיר", ב', עמ' 576. הדברים נאמרו לאחר הקמת ההוצאה אך הם יפים גם לעצם רעיון הקמתה. ראו: לוי ד. ורוזנצווייג, י. (1956) (עורכים). **ספר השומר הצעיר**. מרחביה: הוצאת ספרית פועלים.

⁹⁴ ראו עוד: חבר, ח. (2001). **פתאום מראה המלחמה**. הקיבוץ המאוחד, תל אביב

ובמפעל; הכוונה היא לא רק לתביעות ההשתלמות וההשכלה של היחיד, העשויות להרחיב את דעתו, להגביר את יכולתו כנושא המפעל; היצירה הקיבוצית שלנו עצמה זקוקה לשירות עצום של הדעת האנושית, למכשירי תרבות ולסעד רוחני, מהמסועפים והמורכבים ביותר. שכן מוטל עלינו חידוש החיים, מהמסד ועד הטפחות, ואיש לא הכין לנו פתרון מן המוכן לשאלות המורכבות של חיינו, החל בהקמת משק וכיבוש מקורות מחייה חדשים על בסיס של ארגון עבודה קיבוצי, וגמור בצדדים האינטימיים ביותר והמקיפים ביותר של הטבע האנושי בזיקתו לזולת, לעולם ולהוויה. כל השאלות הללו, אשר האדם החי מחוץ לקיבוץ, ברצותו יעסוק בהן וברצותו יזניחן, יש להן בחיינו וביצירתנו ממשות עצומה וערך קובע. ואפילו רצינו, לא היינו יכולים להשלים עם הבערות והפשטות, מחשש שיכשילוננו על כל צעד ושעל. (בתוך: שחם, 1989: 10-11).⁹⁵

דברים אלו לא נפלו על אוזניים ערלות. יעקב חזן, מראשי תנועת הקיבוץ הארצי היה מרוחק מהבנת הספרות והתרבות, אך הבין את חשיבותה ונפעם ממנה: "גילוי האופקים החדשים של האמנות הפעים אותו. הם הפכו מעתה לחלק מעולמו. בעתיד הוא יהיה פטרונם של אמני 'השומר הצעיר' ו'הקיבוץ הארצי'. הוא יסייע להם לקבל 'מי אמנות', לרכוש מכחולים, בדים וצבע, להוציא את ספריהם, להקים להקות ולהכיר באמנות כחלק אורגני של החברה החדשה המתקמת. הוא היה מיוזמי 'ספרית פועלים', הוצאת הספרים של התנועה, ותמך בהקמת מקהלה, תזמורת ולהקת מחול קיבוציים". (צחור, 1997: 32). יחד עם זאת, כפי שכותב זאב צחור, היה פער בין משיכתו של חזן לתחומי האמנות ובין הבנתו וידיעותיו בעניין.

---

⁹⁵ דברי אליעזר הכהן מתוך נאום במועצת התרבות (1934) לקוח מתוך: שחם, נ. (1989). **ספרית פועלים - 50 שנה**. תל-אביב: "ספרית פועלים".

בינואר 1939 הופיע קובץ ושמם "בשיר ובחרט", שהכיל יצירות ספרותיות וחזותיות של יוצרים בני הקיבוץ הארצי. הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי מימן את הוצאת הקובץ והראה כך את העניין של התנועה בפרסום היצירה של בני הקיבוץ. הקובץ מסמן את הצורך בהקמת הוצאה לאור, שתשמש אכסניה לחברי הקיבוצים של התנועה.⁹⁶ אפשר ללמוד זאת מתוך החלטת מזכירות התנועה, כי ההכנסות ממכירת "בשיר ובחרט" יישמשו לכיסוי ההשקעה של המזכירות או להוצאות ספרותיות אחרות.

ההחלטה העקרונית על הקמת בית הוצאה סוציאליסטי התקבלה ב-15 במאי שנת 1939. ההחלטה הרשמית, ההכרזה, נדחתה לכמה חודשים בשל העומס בישיבות המזכירות (רושקין, 1998). יחד עם ההחלטה העקרונית ניתנה רשימת ששת ספרי הבכורה של ההוצאה: "המפלגה האי-לגלית" (באואר); "המשפחה והמדינה" (אנגלס); "לחם ויין" (סילונה); "להבות" (בז'וז'ובסקי) וכן שני ספרי חינוך, שלא נקבעו באופן ספציפי. בסופו של דבר יצאו הספרים בסדר אחר ולרשימת הכותרים, שבפתח הקטלוג, נוספו עוד ספרים ובהם שני ספרי שירה, האחד של אריה שמרי והאחר של צבי ארד. הספרים הללו מצביעים על מגמתה של ההוצאה עם הקמתה: להיות מכשיר חינוכי-אידיאולוגי בעבור כלל הציבור, מעבר להיותה בית ליוצרים מקרב אנשי התנועה. משימת הקמת ההוצאה הוטלה על דוד הנגבי, איש קיבוץ מרחביה.

---

⁹⁶ רושקין (1998) ואחרים רואים בקובץ זה את ראשית דרכה של "ספרית פועלים".

הקיבוץ הארצי ואברהם שלונסקי

המהלך להקמת ההוצאה נפגש עם מהלך שביצע אברהם שלונסקי עקב התפרקות חבורת "טורים". שלונסקי ביקש, מצד אחד, להדק את הקשר בין הספרות והשירה לבין רוח הסוציאליזם והמלחמה בהשתוללות הפשיזם ערב מלחמת העולם השנייה; מצד שני, הוא ביקש אכסניה לכותבי "טורים". על הצד האידיאולוגי-הפוליטי של שלונסקי כתב ישראל זמורה ביומנו (30.11.38): "אלתרמן בא מאוחר והתווכח עם שלונסקי בשאלה האם מחויב הסופר להשתתף בחיים הפוליטיים בימים אלה. שלונסקי מחייב. אלתרמן אמר: רק רשות ולא חובה היא. הויכוח היה חריף ומרוגז. גישתו של אלתרמן היא של סופר שהספרות לו עיקר, של שלונסקי סופר ועסקן, שמחוץ לספרות יש לו עוד דברים" (בתוך: גרץ, 1988: 84).

אשר לצד החומרי – מציאת אכסניה לכותבי "טורים" לאחר פרישת אלתרמן וחבורתו – קיים שלונסקי, קודם כל, כמה פגישות עם בן-גוריון במטרה להניעו לתמוך בקבוצה. שלונסקי הביע נכונות לתמוך באידיאולוגיה של מפא"י, אך בן-גוריון לא שעה לבקשתו (גרץ, 1988: 80). כעת עמדו בפני שלונסקי וחבורתו שתי אפשרויות: פנייה אל הקיבוץ המאוחד, או אל הקיבוץ הארצי. נראה, שאחד הגורמים להחלטתם היה האישיות, שעימה היה עליהם לשאת ולתת בכל אחת מהתנועות. הנוקשות של מנחם דורמן, מייסד "הקיבוץ המאוחד", תוארה בפרק על אותה ההוצאה; לעומת זאת, דוד הנגבי היה פתוח לקלוט את היוצרים המודרניסטיים. שלונסקי פנה אפוא אל השומר הצעיר, שאנשיו הכירו במגבלת כוחם התרבותי להוביל את הספרות העברית. מזכירות התנועה דנה, ביוני 1939, בשיתוף פעולה אפשרי עם חלק מאנשי קבוצת "טורים"; באותה ישיבת מזכירות נקבעו הסייגים האידיאולוגיים למשא ומתן: "קן אנטי-רוויזיוניסטי, נגד שנאה

גזענית בעולם ובארץ-ישראל, ציונות פרוגרסיבית ונגד ציונות קטנה, גישה עניינית לבנייה הסוציאליסטית בכריה"מ" (שחם, 1989 : 315).⁹⁷

היו שחששו משיתוף הפעולה עם אנשי "טורים". בעיני ברל כצלנסון, כזופה מבחוזן, היו אנשי "כתובים-טורים", כפי שכותב נתן שחם, "הדקדנס העברי בכבודו ובעצמו" (שחם, 1989 : 316), יוצרים המעדיפים צורה על תוכן. אך מעבר לדאגתו לאידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית עמדה, בוודאי, התכנית שלו להקים הוצאת ספרים בעריכתו; ייתכן, שהביקורת שמתח על מהלך זה של "ספרית פועלים" נבעה גם מחשש מפני תחרות בינה לבין בית ההוצאה העתידי שלו. עובדה היא, שברל פעל במשנה מרץ להקים את "עם עובד" זמן קצר לאחר הקמת "ספרית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד". מנגד לביקורת זו, שנשמעה גם מתוך הקיבוץ הארצי, ראו אחרים מחברי התנועה את היוצרים של "טורים" כממשיכי הקו ההומאני (שחם, 1989), שניתן ליישבו עם המרקסיזם הנאור. בכל אופן, הסופרים והמשוררים לא נדרשו במפגיע ליישר קו.

החבורה נתנה ביטוי להתחייבות של היוצר להתערב במציאות החברתית ולנסות להשפיע על ערכיה; לשלילת ספרות אוניברסליסטית המדברת גבוהה גבוהה ולקיום ספרות העוסקת בכאן ובעכשיו (יפה, 1966)⁹⁸ ובמיוחד במאבק בפשיזם, חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. יחד עם זאת, שלונסקי היה קרוב יותר לזרם המחשבה השמאלי המרכזי ולא בכדי ניסה להתקרב אל בן-גוריון. לכן, חרף משיכתו של המשורר לרוסיה ולכל מה שריח רוסיה דבק בו, אירעו חיכוכים בינו לאנשי השומר הצעיר. על-כל-פנים, נוצר מה שנראה בלתי

---

⁹⁷ ראו בהרחבה: שחם, נ. (1989). "ספרית פועלים בין מרקסיזם לאקזיסטנציאליזם" בתוך: פ. גינוסר (עורך) **הספרות העברית ותנועת העבודה**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

⁹⁸ ראו בהרחבה: יפה, א.ב. (1966). **א. שלונסקי המשורר וזמנו**. תל-אביב: ספרית פועלים.

אפשרי: חיבור בין אנשי הסוציאליזם הקנאי לבין החבורה המייצגת את המודרניזם. יש לזכור, שברית המועצות דגלה אז בריאליזם הסוציאליסטי ולא נתנה דריסת רגל למודרניזם בספרות ובאמנות.

בחדש, שבו דנה מזכירות השומר הצעיר בשיתוף פעולה עם אנשי "טורים", יוני 1939, נפגשו לאה גולדברג ומשה ליפשיץ, כבאי הכוח של "טורים", עם עזריאל אוכמני, שהיה מהדמויות הבולטות במחנה הספרות של התנועה ושערך באותה העת את המוסף "דפים לספרות". העניין נדון בוועד הפועל של התנועה (ישיבת הוועד הפועל 11/39, 14.6.39). אנשי "טורים" הצהירו, שאין להם דרישות כלכליות וכי בכוונתם לעסוק באמנות ולא בפוליטיקה, אך דרשו ששלונסקי יהיה העורך היחיד של המדור הספרותי ושהמדור יחזיק ארבעה עמודים בעיתון. הם התחייבו לשאת בתפקיד במשך שנה לפחות. מן הדברים הללו עולה זעקתם של אנשי "טורים" לבימה, בעודם מבקשים לשמור את ידיהם, לפחות באותה עת, נקיות מפוליטיקה מפלגתית. המגעים נמשכו לאורך פגישות אחדות ובסופן נעשה שלונסקי עורך "דפים לספרות".

שלונסקי מצא את מקומו בהנהגה: "שלונסקי היה ממייסדי מפ"ם, ערך את המדור הספרותי ב'על המשמר' והיה קרוב מאוד לחזן. בחצר של שלונסקי היה מעמד מיוחד ללאה גולדברג ולחזן. בראשית שנות החמישים הם נהגו להיפגש אחת לשבוע [...] אצל שלונסקי הם יכלו לפגוש את משה שמיר, נתן שחם, אהרן מגד, חיים גורי ורבים אחרים מקרב הסופרים והמשוררים הצעירים, שהסתופפו במדורו של שלונסקי ב'על המשמר'. החצר השלונסקינאית הייתה הבסיס להגות את הקמת המועדון לתרבות מתקדמת, 'צוותא', מועדון בלב תל-אביב שביקש לקדם את ערכי התנועה באמצעות האמנות והוקם על-ידי יונה גולן ממשמר העמק, במימון שהשיג חזן" (צחור, עמ' 231).

"ספרית פועלים" בהנהגת שלונסקי

שלונסקי, מכוח מעמדו בשדה התרבות העברית ולמרות חיכוכים עם מנהל ההוצאה, דוד הנגבי, ועם ראשי התנועה, הציב בבית ההוצאה, ככלל, את השיקול הספרותי מעל לכל. בתוך כך הוא נהנה מהעובדה, של"ספרית פועלים" לא הייתה תחרות החל במחצית השנייה של שנות ה-40 ועד לסוף שנות ה-50. "עם עובד" הייתה כצאן ללא רועה לאחר פטירת ברל כצנלסון ב-1944, והוצאת "הקיבוץ המאוחד" עדיין לא הצליחה למשוך אליה דמויות מפתח. דמותו של שלונסקי והגישה האונוגארדית והאנטי-ממסדית שלו ושל חברותו – כמו גם של הקיבוץ הארצי – היו כאבן שואבת למיטב היוצרים.

הקטלוג מאותן שנים מצביע על השפע. "ספרית פועלים" אספה תחת כנפיה את מרבית היוצרים בני דור הפלמ"ח (דור בארץ). מלבד כתביהם של אברהם שלונסקי ושל לאה גולדברג, שעבדו בהוצאה, ראו בה אור בשנים ההן יצירותיהם של הסופרים הבאים: משה שמיר, "הוא הלך בשדות" (1947), "תחת השמש" (1950), "נשים מחכות בחוץ" (1952), "מלך בשר ודם" (1954), "כבשת הרש" (1957), "כי עירום אתה" (1959); יגאל מוסינזון, "אפורים כשק" (1946), "מי אמר שהוא שחור" (1948); מתי מגד, "המגדל הלבן" (1949), "אור בסורג" (1953); חנוך ברטוב, "החשבון והנפש" (1953), "שש כנפים לאחד" (1954), "השוק הקטן" (1957); ס. יזהר, "החורשה בגבעה" (1947); נתן שחם, "דגן ועופרת" (1947); נתן ביסטריצקי, "ימים ולילות" (הדפסה חוזרת ב-1940), יהושע בר-יוסף ("הבית החדש" (1946); יהודית הנדל, "אנשים אחרים הם" (1950); אורי אורלב ("חיילי עופרת" (1956); נעמי פרנקל ("שאל ויוהאנה" (1957), וכן מחזה של אהרן מגד, "הרחק בערבה" (1951), וסיפורים של דן בן אמוץ (בסדרה "כתבי משלט"), שגם תירגם בעבור ההוצאה. כמו כן פירסמה "ספרית פועלים" את כתבי אורי ניסן גנסין (1946). משוררים שפירסמו בהוצאה: רפאל אליעז ("אהבה במדבר", 1946); צבי ארד ("על אדמתי", 1945); אלכסנדר פן ("מבחר שירים", 1950); שלמה טנאי, עוזר רבין, נתן יונתן ואחרים.

בין הספרים המתורגמים: פושקין, "יבגני אוניגין" בתרגום שלונסקי (1945); ארנסט המינגווי, "למי צלצלו הפעמונים" בתרגום מנשה לוי (1947); הינריך מן, "נעורי המלך הנרי הרביעי" בתרגום לאה גולדברג (1945); מקסים גורקי, "האם" בתרגום שמאי מנדל (1949), "קלים סאמגין" בתרגום שלמה הרברג (1950); הווארד פאסט, "אחי גיבורי התהילה" בתרגום רות ליבנית (1950); ז'ורז' אמאדו, "ים המוות" בתרגום מנשה לוי (1951); מרטין אנדרסון נקסה, "פלה הכובש" בתרגום שלמה הרברג (1955); ג'ון סטיינבק, "ענבי זעם" בתרגום יצחק שנהר (1954); מחזות רבים של שייקספיר, שתורגמו בידי שלונסקי, אלתרמן, אליעז וגולדברג; שרל בודלר, "פואמות קטנות בפרוזה" בתרגום נחמיה רבן (1948); תומאס מאן, "הר הקסמים" בתרגום מרדכי אבי שאול (1955), "יוסף ואחיו (1957); טולסטוי, "מלחמה ושלוה" (1953); ירוסלב האשק, "החייל האמיץ שוויק" בתרגום מרדכי אבי שאול (1952); וולט ויטמן, "עלי עשב" בתרגום שמעון הלקין (1952); וכמובן, שיריו של מי שהיה סמל לשירה מעולה, המשלבת ערכים חברתיים עם ערך ספרותי – המשורר הצ'יליאני, זוכה פרס נובל, פאבלו נרודה ("מבחר שירים" בתרגום נתן ביסטריצקי אגמון, 1954).

רוב הספרים הודפסו בסדרה המרכזית של "ספרית פועלים" באותן שנים, "לכל". הישגים רבים היו גם לספריות הילדים, "אנקורים" ו"נעורים", שערכה לאה גולדברג. גולדברג, שפעלה תחת שלונסקי בתחום הספרות היפה שלונסקי⁹⁹, הנהיגה ספרייה בה התפרסמו ספרי הילדים שלה ("מה עושות האילות") ושל

---

⁹⁹ מעניין יהיה לבחון בבחינות סוציולוגיה וספרות את מעמדה של גולדברג בין הגברים שבהוצאה. כך, לדוגמה, הציעה רות קרטון-בלום להשוות את תרגום גולדברג ל"כטוב בעיניכם" של שייקספיר בטרם ערך אותה שלונסקי, לגרסה שראתה אור בשנת 1957. ראו בעניין זה: מירון, ד. (1993). **אמהות מייסדות, אחיות תורגות**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. וכן: חבר, ת. (2000). "הזמר תם: לאה גולדברג כותבת שירי מלחמה" (עמ' 116–133). בתוך: קרטון-בלום, ר. וע. ויסמן (עורכות). **פגישות עם משוררת**. תל-אביב וירושלים: ספרית פועלים והאוניברסיטה העברית בירושלים.

שלונסקי (שירי "מיקי מהו" ו"אני וטלי, או סיפורים מארץ הלמה"), וכן "הרפתקאות חמור שכולו תכלת" מאת נחום גוטמן (שפרסם קודם לכן ב"עם עובד"), ובהמשך – "שמוליקפוד" של כוש (הוא ט. כרמי).¹⁰⁰ רשימה זו מתוך הקטלוג מעידה יותר מכל על העוצמה התרבותית של תנועת השומר הצעיר ושל בית ההוצאה, שלה "ספרית פועלים".

שלונסקי ובטאוני הקיבוץ הארצי; מלאכתו כעורך

ב-1943 נוסד העיתון היומי של התנועה, "משמר" (לימים לעיתון שונה שמו ל"על המשמר"). שלונסקי, מתוך קשריו הטובים עם יעקב חזן, היה עורכו הספרותי של העיתון בשנים 1943–1948. הקשר הטוב שקשר שלונסקי עם חזן היה דרך לעקוף את סמכותו של מנהל "ספרית פועלים", הנגבי. חזן והנגבי לא היו שרויים בקירבה יתירה זה לזה. ב-1951 תקף "חזן את הנגבי על נטישת סופרים מרכזיים את ההוצאה. חזן השתמש בכינוי 'ביזאנטיזם' [מלשון 'חצר ביזאנטית', המאופיינת בשחיתות, במינויים לא ראויים ובתככים. מ.נ.] כדי לתאר את אוירת הפחד הקיימת בספריה, דבר שמביא ליחסים עכורים בין העובדים ומקשה על עבודה יומיומית" (רושקין, שם, עמ' 90). על דרכו של שלונסקי בעריכה אפשר ללמוד מדבריו של א"ב יפה, שהחליף את שלונסקי בעריכת המוסף לספרות של "על המשמר" בשנת 1949:

שלונסקי הגיע למוסף לספרות מן "דפים לספרות" שערך בעלון השומר הצעיר. כבר שם קבע את הדבר הזה: לאף אחד אין זכות אבות בגלל השתייכות מפלגתית או חברתית. בקיבוצים היו בתקופה ההיא הרבה מאוד יוצרים. רבים מהם היו אפיגונים של ביאליק, של שמעוני או

---

¹⁰⁰ משנות ה-70 ואילך זכו להצלחה כבירה ספרי הילדים של ההוצאה וביניהם רבי המכר של מרים רות ושל שלומית כהן אסיף.

ברוידס. שלונסקי לא רצה אותם. הם דרשו והלכו לראשי התנועה אבל זה לא הועיל להם שום דבר. הוא ניפה את השטח מכל אל. הוא קבע את הקו שלו. הקו של מודרניזם בספרות, וכך זה נמשך הלאה. היו פה ושם סכסוכים, אבל לא רציניים, כי הם הבינו ש"לא כאן": הם יכלו לפרסם ב"הדים", או בעלון השומר הצעיר, אבל לא פה. זה לא היה בשבילם. הייתה קבוצה. הייתה הקבוצה של שלונסקי.

ייחודו של "על המשמר" בשנות ה-40 וה-50 הראשונות היה, שהוא ריכז את הצעירים. מוסף הספרות "משא" (של "למרחב") עוד לא יצא לאור, [נ] לא [היו ליוצרים] במות צעירות אחרות. בתקופה הזו השתתפו כולם [ב"על המשמר"], כלומר, כל מי שהיו חברי מפ"ם, גם מהדור הצעיר, וביניהם משה שמיר ואהרן מגד, שלמה ניצן. באותה תקופה, "דבר" היה שבוי בקונספציה מאוד מיושנת של העלייה השנייה. זלמן שז"ר עצמו היה העורך במשך תקופה מסוימת ואחר-כך היה דוד זכאי... ב"הארץ" ישב יעקב הורביץ, שהיה בעצמו סופר אקספרסיוניסט, אהב ספרות מאוד מסוימת. חוץ מזה היה את עיתון "הבוקר" עם מוסף ספרותי חלש, והעיתונות הרוויזיוניסטית ("חרות", "הבוקר") פרסמה שירה לאומית. מכאן, ש"על המשמר" היה, בעצם, העיתון של הצעירים ושל העילית התרבותית-רוחנית של הארץ. הוא היה עיתון מבוקש. הוא היה שבועון, מוסף הספרות המרכזי. מפ"ם הייתה מפלגה גדולה והיא חשבה שהיא תהיה האלטרנטיבה לשלטון,¹⁰¹ היא הייתה נגד מפא"י ההיסטורית. חלום הגדלות הזה השתקף בעיתון (א"ב יפה, ראיון עמי, 8/7/97).

---

¹⁰¹ בבחירות לכנסת הראשונה (1949–1951) זכתה המפלגה ב-19 מנדטים. בבחירות לכנסת השנייה (1951–1955) זכתה המפלגה ב-15 מנדטים. תוצאות אלו נתפסו ככישלון המפלגה, שביקשה להיות אלטרנטיבה למפלגת השלטון. בכנסת השלישית יוצגה המפלגה ב-9 מנדטים. בכנסות השביעית עד האחת-עשרה הייתה מפ"ם בסיעה

מתח אידיאולוגי בין בית ההוצאה לסופריו

המלחמה הקרה, שפרצה עם תום מלחמת העולם השנייה, הביאה לידי מתחים בין ראשי ההוצאה ובין הכותבים בה. הראשונים בה – עזריאל אוכמני, דוד כנעני, צבי ארד, ברטה חזן – נטו לקבל ללא עוררין את המשנה הקומוניסטית. דוד כנעני, ובעיקר עזריאל אוכמני, היו מן המבקרים החשובים של התקופה והם תקפו קשות יוצרים, שלא הלכו בדרך האידיאולוגיה האמנותית שהייתה נהוגה בבדית המועצות – הריאליזם הסוציאליסטי, שעיקרו ייצוג חיי הפועלים והאיכרים. בבדית המועצות כיהן אז (1946–1948) אנדריי ז'דאנוב כאחראי על התרבות בבדית המועצות. הוא כפה את הריאליזם הסוציאליסטי על כל היוצרים ו"טיהר" את אלו שלא הלכו בתלם. מדיניות התרבות של הקיבוץ הארצי נראתה בעיני רבים כמעין ז'דאנוביזם, אשר יוצג בדמותו של יעקב חזן, שליווה את "ספרית פועלים" מטעם הקיבוץ הארצי. זאב צחור (1997) מרחיב בכך:

משמר-העמק הייתה כר צמיחה לכמה מן הבולטים ביוצרים של דור תש"ח. מפגשם של משה שמיר, ע' הלל וראובן קריץ עם אישיותו הדומיננטית של חזן הותיר את חותמו גם ביצירותיהם. הפעם אין הוא הפטרון הטוב, הנאבק כדי להקצות להם ימי אמנות ותקציב לקניית בדים אלא ה"אח הגדול" שעינו פקוחה. השליטה של חזן בדברים הנכתבים בתנועה הייתה מלאה; המפתחות היו בידיו. העורכים בעיתונות התנועה לא התקשו לזהות מאמרים בעייתיים, או אפילו משפט שיש בו מוקש [...] תשומת לב קפדנית במיוחד הוא הקדיש לספרים. בעוד עורכי "על המשמר" פנו אליו כאילו לא ביקשו אלא עצה טובה, בהוצאת "ספרית פועלים" היה לו מעמד רשמי. כחבר

אחת עם מפלגת העבודה. בכנסת ה-12 היא זכתה במה שנחשב כהישג – 3 מנדטים. ב-1992 התאחדה המפלגה עם רצ ועם שינוי ולמסגרת אחת – מר"צ.

המערכת המצומצמת של ההוצאה הוא עיצב את מדיניותה, יזם תרגומים ומפעלי מדע, והרבה לדחות יוזמות, שהיה בהן חשש לחריגה מהקונצנזוס החדש שייעד לתנועה. "איני סובל ספרות מגויסת ואף איני מאמין בה". כתב חזן לעמוס עוז, אבל הסופר צריך לברוא [באמצעות ה]גיבורים [שהוא יוצר], את נפש העם. ספריו של א"ב יהושע הם דוגמה שלילית, הם מחלישים ומפוררים את החברה. "גדולתו של הסופר היא ביכולתו להיות שופרם של גיבוריו לאחר שהוא ברא אותם כברוא אלוהים את האדם". (צחור, 1997 : 229).¹⁰²

עמדת הסופרים הטרידה את ראשי התנועה, במיוחד את המרקסיסטים האדוקים שבהם, אשר טענו נגד השקפות עולם אקזיסטנציאליסטיות, ניהיליסטיות ואסקפיסטיות, התומכות בעולם ערכים פשיסטי. אנשי בית ההוצאה היו מודעים לביקורת זו והקפידו שלא "להקפיץ" את מנהיגי התנועה. ההשקפה של המנהיגים ושל עורכי ההוצאה באה לידי ביטוי ברבעון לספרות, אמנות ועיון, "אורלוגין", שערך אברהם שלונסקי בשנים 1950–1957, ובמיוחד בפרקי העיון שלו. כך למשל, בגליון מס' 2 מתח משה זילברטל ביקורת על מחזאי צעיר, שניחן ב"ראייה פסיכולוגית מובהקת ולא אידיאולוגית, בראיה אישית ולא היסטורית" (שחם, 1989 : 319). לא אחת התפרסמו ב"אורלוגין" פרקים שלמים ברוח המרקסיזם-לניניזם. יחד עם זאת, משורר כמו יהודה עמיחי סירבו להדפיס. כפי שכתב דן מירון: "אברהם שלונסקי, שהיה "סנדקם" של נתן אלתרמן ולא גולדברג, ואחר כך גם של מיטב משוררי "דור תש"ח" (אמיר גלבע, חיים גורי, בנימין גלאי), אמר עליו, שהוא כותב עברית של עולה חדש ואינו יודע חרוז ומשקל מה הם וסירב

---

¹⁰² צחור מצטט מתוך מכתב של חזן לעמוס עוז מיום 30 בספטמבר 1979.

להדפיס את שיריו ב"אורלוגין", הרבעון היוקרתי של "התרבות המתקדמת" בת הזמן".¹⁰³

על רוח הדברים בתחום הספרות היפה המקורית, שראתה אור בכלי הביטוי של הקיבוץ הארצי, אפשר ללמוד מעדותו של א"ב יפה:

כששלונסקי היה עורך המוסף [של "על המשמר"] הוא החליט שצריך להיות סיפור עברי. ואז הוא קבע כלל: בכל גיליון יהיה סיפור. והוא פנה למשה שמיר לנתן שחם, למרדכי טביב, לכל אחד. אם בשבוע אחד לא היה סיפור, הוא היה מתרגם מלועזית והרגיל את הקוראים, שבכל גיליון יש סיפור, במשך תקופה די ממושכת. הסיפורים של הדור הצעיר היו שונים מאוד מהסיפורים של הדור הקודם. הם היו אקטואליים. עסקו בדור הפלמ"ח, בבעיות שלו, בדיאלוגים שלו. מכאן נוצרו אחר כך הקבצים "אפורים כשק" של מוסינזון ו"נשים מחכות בצד" של שמיר, "האלים צמאים" של שחם. הקבצים האלה התפתחו מהכתיבה ב"על המשמר". אחר כך הם [הסופרים] עברו ל[כתיבת] רומנים.

המשך הסיפור של יפה עומד בסתירה מסוימת לדברים שהובאו לעיל מאת צחור: הקונספציה היא ספרות מודרנית, ספרות חופשית. לא היה ז'דאנוביזם ב"על המשמר". אם ברוסיה כתבו המבקרים נגד פסטרנק ואנה אחמטובה, והמשוררים ה"דקדנטים", אצלנו הכללים האלו לא חלו. מה קרה? אנחנו לא לקחנו כדוגמה את הז'דאנוביזם, אלא את הצרפתים [את] המפלגה הקומוניסטית הצרפתית. בכתיבה העת שלהם היה חופש מוחלט של סגנון, של דרך הבעה: לא חופש לכתוב נגד המפלגה, אבל

---

¹⁰³ מירון ד. (30/9/05). יהודה עמיחי, מהפכן עם אבא. ראו כאן (נדלה לאחורונה בספטמבר, 2016): <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1048117>

מבחינת סגנון... ואנחנו הלכנו בדרך שלהם. הנה דוגמה: אחרי מותו של סטלין, ב-1953, השבועון הצרפתי ששימש לנו דוגמה [היה] ה- *Les Lettres françaises* שערך המשורר לואי אראגון. [הוא] הזמין אצל פיקאסו ציור של סטלין. פיקאסו צייר את סטלין הצעיר כאדם חולמני בעל עינים חולמניות, בעל פרצוף תמים עם שפמפס, לא הדמות הדומיננטית החזקה – סטלין הרי זה פלד – ושם היה סקנדל עצום, ברוסיה, סקנדל. כמעט ופיטרו את אראגון וכולם כתבו נגדו. ואראגון ניצח בסופו של דבר. גם אצלנו היו מקרים כאלה. הזמנתי פעם ציור מהצייר אהרון כהנא, אבסטרקטי. מה שאני קיבלתי על הראש באותה התקופה בעד הציור האבסטרקטי שפירסמתי! כמעט לינק'. היו רבים שחשבו שציור צריך להיות רק ריאליזם סוציאליסטי.¹⁰⁴

אמנם, מערכת ההוצאה פסלה בראשית שנות ה-50 ספרים של מתי מגד ושל דוד שחם, (רושקין, 1998), ובכל זאת, הקטלוג מדבר בעד עצמו. קרי, אם צריך להכריע בין המגמה הז'רונבית עליה מצביע צחור לבין הפתיחות עליה מציע א"ב יפה נראה שהאמת נמצאת אי-שם ביניהם, ובעיקר בין ההצהרות המילוליות והכוונות המצנזרות של ראשי התנועה לבין הפעילות בפועל והכיוונים בהם הלכה ההוצאה.

פוליטרוקיות וספרי העיון של ההוצאה

האידיאולוגים של הקיבוץ הארצי לא היו מוכנים לכל פשרה במה שנוגע לספרי העיון. אפשר לומר, שמדור ספרי העיון ב"ספרית פועלים" – ובמיוחד זה שעסק בהוצאת כתבים מרקסיסטיים-לניניסטיים – היה בבחינת המחיר שדרש הקיבוץ

---

¹⁰⁴ ראיון עם א.ב. יפה נערך בשנת 1997 בביתו בת"א בהקשר למוסף לספרות של "על המשמר" אותו ערך.

הארצי בעד הוצאת הספרות היפה. ואפשר לומר ההיפך: מדור היה העיקר, בזכותו תמכה התנועה בהוצאה, ואילו הספרות היפה הייתה תוצר לוואי של "ספרית פועלים". על-כל-פנים, הצנזורה במדור זה הייתה נוקשה גם ב"זמן החדש בו מתרחקת התנועה מן הסגידה לברית המועצות", כדבריו של צחור. הוא מספר:

באמצע שנות ה-50 הגיעו לספרית פועלים ארבעה כתבי יד שנכתבו בתקופה הסטליניסטית [סטלין נפטר בשנת 1953, מ.ג.]. בין כתבי היד, ספרו של פרץ מרחב, שנחשב להיסטוריון של "הקיבוץ הארצי", ובו החלק השני של החיבור "תולדות תנועות הפועלים הבינלאומיות". חזן תבע שינויים מקיפים כדי שיתאימו לזמן החדש בו מתרחקת התנועה מן הסגידה לברית המועצות. במשך שבע שנים חזר ותיקן מרחב את כתב היד על-פי דרישת חזן, עד שראה אור ב-1959, כשהוא שונה לחלוטין מכתב היד המקורי.

ספרו של ישראל רינג, "הקיום הלאומי כגורם מכריע בהיסטוריה" נדחה בהוצאה מפני שטען, כי המאבק לקיום לאומי חשוב לא פחות ממלחמת המעמדות. חזן לא התערב לטובת הספר והוא נגנז. שני מזרחנים נפגעו גם הם מהצנזורה בספרית פועלים. כתבי היד של אהרונצ'יק כהן ויוסף ושיץ התגלגלו במערכת תקופה ארוכה, מפני שלא התאימו לרעיונות החדשים שצמחו בתוך התנועה בכלל וב"ספרית פועלים" בפרט. חזן עיכב את הפרסום של ספרו של ושיץ עד אשר הספר נגנז. ספרו של כהן, "ישראל והעולם הערבי", פורסם לבסוף אחרי שכהן הואשם בריגול והושם בבית סוהר. חזן ביקש לפרסם את הספר לפני שהעיתונות תחשוף את העובדה שחזן צנזר אותו.

דווקא בערבה של הרוח הסטליניסטית במפ"ם ובשומר הצעיר נקט חזן דרך של קומיסר תרבות עריץ, שמתנגד אידיאולוגית לספרים ופוסלם על-פי אמות מידה קשוחות (צחור, 1997). אלו נועדו להגן על רוח התנועה, אך הן בטאו גם את חוסר הביטחון במעבר מהכא להתם, מקומוניזם סטליניסטי לציונות קיבוצית מתחדשת.

אמצע שנות החמישים ואילך: מתרוקן הבית, מתרוקן הכיס

בשנת 1955 כתב מנהל "ספרית פועלים", דוד הנגבי, דו"ח על מצב ההוצאה¹⁰⁵ ובו סיכום הפעילות של ההוצאה עד לאותו הרגע. כ-600 ספרים ראו אור ב-15 שנותיה הראשונות: מספר מכובד – כ-40 ספרים לשנה בממוצע. העיתוי של הדו"ח לא מקרי. הוא נכתב בעקבות משבר גדול בהוצאה, משבר בהחטמת מינויים חדשים על ספרים, משבר של יחסי עבודה בתוך ההוצאה ומשבר מחמת התחרות הגוברת עם שתי הוצאות הספרים הפועליות האחרות: "עם עובד" ו"הקיבוץ המאוחד". אנשי התנועה התכנסו לדון בהמשך דרכה של "ספרית פועלים".

"ספרית פועלים" איבדה את רוב יוצרי הבית שלה, כמוה כבית קפה שהתרוקן באחת. מקום שהיה ה"בון טון" הפך לפתע ל-out, "המקום המיושן". ס. יזהר, שהיה גם ח"כ מטעם מפא"י בין השנים 1949-1967, ולמעשה דמות מרכזית מול סופרי תנועות הפועלים האחרות, היה הראשון שנטש את "ספרית פועלים" כבר ב-1950 (הוא הגיע בא אליה, כזכור, לאחר שפרסם את ספרו הראשון ב"עם עובד") ובעקבותיו הלכו כמעט כל סופרי המקור שהוזכרו לעיל. רובם מצאו בית ב"הקיבוץ המאוחד", או ב"עם עובד". "ספרית פועלים" חדלה להיות בית ליוצרים ולקוראיהם. הכנסותיה התמעטו ובהתרוקן הכיס לא היה כסף לקנות זכויות על ספרי מקור ועל תרגום משפות אחרות. ספרות העיון שלה פיגרה אחר ההתפתחויות בחברה ובתרבות הישראלית, ורק בתחום ספרי הילדים הצליחה ההוצאה לשמור על מעמד מסוים.

---

¹⁰⁵ הנגבי, ד. (1955). סקירה על ספרית פועלים, דו"ח למזכירות הקיבוץ הארצי; מצוטט אצל שחם (1989א) ואצל רושקין (1998).

דוד הנגבי מנה בדו"ח שלו את הסיבות לירידת קרנה של ההוצאה: סיבות פנים-ארגוניות וחוץ-ארגוניות, סיבות ספרותיות וסיבות פוליטיות. הנגבי הגיב, בין השאר, לדו"ח ביקורת על "ספרית פועלים", שיזמו בשנת 1954 מוסדות התנועה, ובו צוינו ליקויים רבים בפעילות ההוצאה. חלק מהביקורת הופנה כלפי ראשיה, דוד הנגבי – שלא פעל כבעל-בית וכמנהיג – ושלונסקי, שצמצם את פעילותו בהוצאה והקדיש את זמנו ל"אורלוגין". ביקורת קשה נמתחה גם על מחלקת סוכני המכירות, שלא הצליחו לפרוץ את מעגל החותמים הקבועים (רושקין, 1998).

הדו"ח של הנגבי נכתב כניסיון להציל את בית ההוצאה ולגרום לתנועה לחלץ אותו מהמשבר. הדיון של שנת 1955 נערך בפורום רחב יותר ממזכירות הוועד הפועל, שבו נערכו הישיבות עד אז. הנחת היסוד שנשמכה על הנתונים הייתה שהצידוק לקיום בית ההוצאה אינו כלכלי, אלא אידאולוגי.

הנגבי חילק את תולדות ההוצאה לשלוש תקופות מרכזיות עד לאותה העת (שחם, 1989א, 1989ב; רושקין, 1998). בימים הראשונים של ההוצאה, טוען התזכיר, לא הייתה הקפדה על פרסום ספרות מרקסיסטית בלבד. באותה תקופה, בתחום הספרות העולמית, פורסמו הן ספרות סובייטית והן ספרות מהמערב. השלב השני, בין סוף מלחמת העולם למלחמת העצמאות, הוקדש ל"כיבוש המשמרת הספרותית הצעירה הלוחמת" (שחם, 1989א). השלב השלישי, ובו נכתב הדו"ח, חל בזמן המלחמה הקרה, עם חרפת הניכור בין ברית המועצות למערב. הקיבוץ הארצי נחלץ להגן על ברית המועצות ולא ראה אפשרות לפלורליזם; הספרות היפה גויסה למערכה. "שוב לא יכולנו להמשיך בהרחבה בקו הליברליזם, לא במדע, שבו ניטשה מלחמה חריפה בין המזרח למערב, ולא בספרות היפה. מחונני הסופרים של המערב חזרו וגילו את הפקפוקים הישנים לגבי ברית המועצות ותנועת הפועלים הלוחמת, ורחקו יותר ויותר מכל מסורת של דמוקרטיזם מהפכני, של קדמה עממית" (הנגבי, 1955; מצוטט אצל שחם, 1989א: 321). התוצאה: התרכזות "ספרית פועלים" בספרות עיונית מרקסיסטית-לניניסטית והכבדת הצנזורה על הספרות היפה.

חשוב לזכור, שהדו"ח של הנגבי הופנה אל ראשי התנועה, שרובם סברו כי "ספרית פועלים" נוקטת קו ליברלי מדי. זה הוא מסמך אפולוגטי, המנסה להסביר את מדיניות העריכה של בית ההוצאה לנוכח כישלוננו (שעשוי להתפרש ככישלון של הנגבי עצמו). יש בדו"ח משום האשמת ראשי התנועה בכך, שנקטו מדיניות מעין ז'דאנובית, אשר הבריחה ממנה את הכותבים ואת הקוראים; אבל ניתוח הקטלוג מראה, שגם בשלב השלישי שמנה הנגבי – וגם בהמשך הדרך – ההוצאה נקטה קו פלורליסטי למדי בספרות היפה, הן המקורית והן המתורגמת, ולא התרכזה בספרות מרקסיסטית כפי שטען הנגבי.

המשבר ב"ספרית פועלים" חל בשל גורמים, שעמדנו על חלקם, ובחלקם נגענו. הם כרוכים זה בזה – כלכלה ופוליטיקה הם כלים שלובים – וכאן ניתן לסכם:

1. מדיניות העריכה והניהול של ההוצאה. ניתוח הקטלוג של "ספרית פועלים" משנת 1955 מראה, כי כמחצית מ-600 כותריו מורכבת מספרי עיון ומדע. הם הודפסו ונמכרו במספרים קטנים בהרבה מאלה של כותרי הספרות היפה, למרות שההשקעה בהם הייתה גבוהה באותה מידה. הם גרמו הפסדים להוצאה.
2. המשבר הכלכלי של ההוצאה התעצם עקב היחלשות המפלגה בכנסת ומכאן הצטמצמות משאבי התנועה והקטנת תמיכתה בהוצאה.
3. "ספרית פועלים" זוהתה עם דבקות בסטלין אף בשעה שהציבור החל לגלות את הזוועות שעולל המנהיג הסובייטי ולהסתייג מברית המועצות. הסתייגות זו הועצמה במשפט פראג.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ ראוי לציין, שספרו של מרדכי אורן, "רשימות אסיר פראג", ראה אור ב"ספרית פועלים" ב-1958.

4. זיהוי "ספרית פועלים" עם השמאל הקיצוני התחזק בשנת 1954, לאחר שהקיבוץ המאוחד (אחדות העבודה) עזב את מפ"ם והותיר אותה באגף השמאלי של תנועות הפועלים, סמוך למפלגה הקומוניסטית. כיוון שכך, כמעט כל הסופרים בארץ נמצאו מימין לתנועה שהחזיקה את "ספרית פועלים".
5. עזיבת הסופרים את ההוצאה החלישה אותה וחיזקה את המתחרות שלה.
6. עליית דור של יוצרים, שמרד בשלונסקי ובאלתרמן כפי שאלו מרדו בביאליק. מטבע הדברים נמצאו ה"מורדים" מחוץ להוצאה, ששלונסקי הוא עורכה.

בתקופה שלאחר הדו"ח, אמצע שנות ה-50 עד שנות ה-80, הקו האידיאולוגי של התנועה עודכן אמנם, והקיצונים שבה, הנוטים לקומוניזם – משה סנה ויעקב ריפתין – הוקעו, אבל התדמית שדבקה ב"ספרית פועלים" הייתה חזקה מקטלוג הספרים החדשים שלה, ובו כתבים של ההוגים האקזיסטנציאליסטיים, קאמי וסארטר. נתן שחם, מנהל ההוצאה בשנים 1985–1998, אמר בראיון עמו (יוני 2003):

אם אני הייתי עורך הספרייה בראשיתה לא היו יוצאים כתבי סטלין. במובן מסוים, זה סוג של אופורטוניזם. הם עשו חשבון, שלתנועה חשוב להוציא ספרים מסוימים. בסך הכל היתה פתיחות רבה. שלונסקי, שהיה מכור לכל דבר שהוא רוסי, היה בקשר הדוק עם ההנהגה של התנועה. אומנם הוא קרץ מידי פעם החוצה, אבל ידע היכן לעצור. מנהלי ההוצאה ישבו במרחביה והם לא היו צריכים לנחש מפני שידעו היטב מה חושבים ראשי התנועה. בתקופתי לא נפסלו ספרים על רקע פוליטי, אבל מדי פעם כעסו עלי שהוצאתי ספרים מסיימים. הם מתחו עלינו ביקורת, שאנחנו לא הולכים בקו, אבל לא היה קיפוח בנוגע לכותבים שלא הלכו בתלם. פעם קיבלתי מכתב מדוד הנגבי בעקבות הוצאת ספרי 'דגן ועופרת'. הוא כתב לי: "אתה זורע

ספקנות, ואנו זקוקים לבטחון. רק סופרים גדולים יכולים לזרוע ספקות". כתבתי לו גלויה עם משפט אחד: "בגלל זה הם גדולים". זה היה מקסימום ההתערבות שלהם.¹⁰⁷

משנות השמונים והלאה

עיון בקטלוג ההוצאה לשנת 2002 מעציב יותר. רוב היוצרים, שפרסמו על-ידיה בעשורים האחרונים, הוציאו בה את ספרם הראשון (ולעתים גם את השני) ונדרו לשדות זרים. נתן שחם תולה את ירידת ההוצאה במשבר הכלכלי שפקד את התנועה: "ספרית פועלים" הייתה מחלקה בקיבוץ הארצי. הקיבוץ כיסה את ההוצאות, וההכנסות עברו אליו. לאחר משבר המניות בשנות ה-80, היה ברור שהקיבוץ לא ימשיך לתמוך בהוצאה". לדבריו, הוא חתר להוצאת steady sellers, כגון לקסיקונים, וכן קידם את הרעיון של רכישת הזכויות על הדפסת האנציקלופדיה העברית ופרסום שלושה כרכים חדשים.

פרק נוסף בתולדות "ספרית פועלים" נרשם כאשר הקיבוץ הארצי מינה מועצת מנהלים להוצאה. לא תמיד ראו עורכי ההוצאה והדירקטורים עין בעין את הדברים. כך, למשל, סירבה מועצת המנהלים לחתום על הסכם לרכישת הזכויות על האנציקלופדיה העברית. לדברי שחם, החלטה זו והחלטות נוספות שהתקבלו בניגוד לדעתו, גרמו לפרישתו מהתפקיד. גם לעזיבת הסופרים את ההוצאה בתקופה בה ניהל אותה הוא נותן טעמים כלכליים:

לפני שבאתי לנהל את ההוצאה חתמו עם הסופרים על חוזים, שלפיהם לא יקבלו הסופרים שכר סופרים על המהדורה הראשונה. מאחר

---

¹⁰⁷ ראיון עם נתן שחם נערך בבית ההוצאה בחודש מרץ 2003.

שמעטים מגיעים למהדורה שנייה, סופרים נטשו את בית ההוצאה. כאשר הוצאת ספרים לא מחזיקה במאגר שלה סופרים טובים, קשה למכור הרבה ספרים. פעם, סופר היה מאושר שהוציאו לו את הספר. במשך הזמן הוא הבין שאפשר לחיות מזה. בתקופה היא, האיש היחידי שהתפרנס מספרות היה אבא שלי [אליעזר שטיינמן, מ.נ.]. כולם עבדו כמורים, מרצים באוניברסיטה ובעיתונות. אני זוכר שעמוס עוז הגיע עם הסוכנת שלו, דברה און, והיא אמרה: קיבלנו מהוצאת "עם עובד" הרבה יותר כסף. לא יכולנו לעמוד בסכומים האלו ונפרדנו מעוז (בראיון עם שחם, 2003; בראיון מאוחר יותר ייחס לעצמו את גילוי כשרון הכתיבה של עמוס עוז).¹⁰⁸

כִּשְׁל נוסף של ההוצאה היה מבנה כוח האדם. כמפעל של קיבוץ הארצי, רבים מהעובדים היו חברי קיבוץ, שהועסקו במקביל לעובדים שכירים. עם השנים הצטמצם נטל העבודה וכשבאה הדרישה המובנת לקצץ בכוח-האדם, הרגישו ראשי ההוצאה שידיהם כבולות: הרי, ברוח הסוציאליזם שנשבה עדיין בתנועה, הם לא יכלו לפגוע בשכירים. "היינו כמו צבא", אומר שחם, "יש חיילים, צריך למצוא להם עבודה. לא היינו מוכנים לנהוג כמו סוחרים". אחת התוצאות האכזריות של העידן החדש היא פרישתו של נתן יונתן, עורך השירה והפרוזה בהוצאה. הוא העדיף להתפטר בטרם יפוטר ונפרד ממנה בתביעה משפטית, שלוותה בהתגוששות פומביות ובכאב הדדי (גילרמן, 3/5/98).¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ סלע, מ. (28/2/14). איך סייע הסופר נתן שחם להזנקת הקריירה של עמוס עוז. ראו בהרחבה: <http://www.haaretz.co.il/premium-1.2253933>

¹⁰⁹ ראו בהרחבה: גילרמן, ד. (5/3/98). עלבונו ההולך ונמשך של משורר. גלריה, הארץ.

נסינות תקומה

לאחר כמה שנים של קיפאון הוחלט לפנות לכיוון חדש. אברהם קנטור, שערך בשעתו עם יונתן את מדור הפרוזה, חזר להוצאה והחליף את נתן שחם בשנת 1998. לדבריו מצב בית ההוצאה לא היה טוב. "היה צריך לבחור בכיוון", הוא אומר, "בית הוצאה לא יכול לקפוא על שמריו. היה עלינו להכין קאדר חדש. בגלל שלא היה ברור לאיזה כיוון ההוצאה תלך, נוצר מצב של קיפאון. הצוות שקיבלתי היה די מצומצם. עד 1995 היו לנו הרבה מדורים. מאז, אנשים פרשו או נפטרו. בתקופה זו עבדנו מהיד לפה. בלי רווחים. בפועל כמעט לא יצאו ספרים חדשים במדור סיפורת מקורית, וההוצאה הסתמכה רק על הוצאת ספרות מתורגמת".¹¹⁰

כדי לחזק את ההוצאה מונה נתן זך לעריכת מדור הספרות המתורגמת והעיון. גם ניסיון זה לא נחל הצלחה גדולה. זך הציג יוצרים מרשימים, אבל לא מילא את הציפיות הכלכליות. "ספרית פועלים" הוציאה ספר אחד או שניים, שנועדו לככב ברשימת רבי המכר ולשאת כך את הכותרים שאינם רווחיים, אך הספרים הללו לא מילאו את ייעודם ולא נמכרו כראוי. בניסיון להיות אקטואלית ורלוונטית הקימה "ספרית פועלים" סדרת ספרי שיחות של פוליטיקאים עם העיתונאי ישעיהו בן-פורת, בנוסח הקו המצליח של הוצאת "ידיעות אחרונות". אחד הספרים הללו – שיחה של יו"ר מרצ דאז, יוסי שריד, עם העיתונאי – הגיע לבית המשפט, שחייב את "ספרית פועלים", את בן-פורת ואת יוסי שריד בתשלום פיצוי על הוצאת דיבה, כך שגם מכאן נולדו הפסדים.

"ספרים שהשקענו בהם לא הפכו לרבי מכר", אומר קנטור. "היה שלב, שכבר לא יכולנו להשקיע. צמצמנו את ההוצאות. לכן לא הצלחנו לגדול. סופרים שלנו, שמכרו, עברו להוצאות אחרות, ובהוצאה נשארו סופרים שלא הצליחו.

---

¹¹⁰ ראיון עם אברהם קנטור נערך בחודש מרץ 2003 (אלון הדר).

סופרים כאלו, באופן טבעי, הם פחות אטרקטיביים להוצאה. הגענו למצב שהתחלנו להוציא אנשים לחופשות מרוכזות כדי לגמור את החודש. כל העולם השתנה, ו'ספרית פועלים' איחרה בכל התקדמות. עד שנת 2000 לא היו מחשבים במערכת". קנטור מציין סיבה נוספת לדעיכת בית ההוצאה: האיחור בהסתגלותה לצורך במערכת משומנת של יחסי ציבור, ובכללם פעילויות, כגון אירועים של השקת ספרים חדשים.

האיחוד

ראשי הקיבוץ הארצי חתרו, כאמור, לאיחוד שלושת בתי ההוצאה הפועליים. ל"עם עובד", הוצאה מצליחה ומובילה, לא היה עניין באיחוד. "ספרית פועלים", בהנהגת אברהם קנטור, ו"הקיבוץ המאוחד" פתחו במשא-ומתן. שתי ההוצאות עמדו לפני השאלה, מה לעשות במדורים מקבילים שפעלו בהן – מדור הפרוזה, למשל? ראשי ההוצאות החליטו לחלק ביניהם את העבודה: מנחם פרי ימשיך לערוך את "הספריה החדשה" ודן שביט מ"הקיבוץ המאוחד" יהיה אחראי על סיפורת מקורית. כך נוצר מצב, שבו יכול סופר צעיר להגיש את כתב ידו לשלושה מדורים בהוצאה החדשה. גם מדור הספרות העולמית ב"ספרית פועלים" המשיך להוציא ספרות מתורגמת, שלא הוכנסה ל"ספריה החדשה".

מה הנדוניה שהביאה "ספרית פועלים" לאיחוד? לא לחנם קטן חלקה בהוצאה המאוחדת – 22 אחוזים לעומת 78 אחוזים ל"קיבוץ המאוחד". בין ה"כותרים חיים" (back-list) של ההוצאה – קרי, כאלו שאפשר להמשיך ולמכור – אפשר אומנם למצוא את גולדברג ואת שלונסקי, אך הנדוניה העיקרית היא ספרי הילדים של ההוצאה: "סדרת פשוט", ובהם ספריה של מרים רות (רבי המכר "תירס חם", "הבית של יעל" ו"מעשה בחמשה בלונים"), חלק מספרי הילדים המצליחים של שלומית כהן-אסיף וספרי ילדים שציירה וכתבה אורה איל.

קנטור הצביע על האתגרים החדשים של ההוצאה: "כל שוק הספרים השתנה. מעמד הספר השתנה. אמצעי ייצור והכנה נהפכו להרבה יותר פשוטים. קל יותר לייצר, יש יותר מתחרים. הוצאות פרטיות פועלות מהבית. היום יש התאגדויות של מו"לים עם מוכרי ספרים. שיתוף פעולה של היצרן עם כוח השיווק. אלו דברים חדשים לגמרי. השאלה [היא], אם ההוצאה תצליח להתחבר לאחת המערכות. אנחנו נצטרך להגיב. במקביל ננסה לשמור על תדמית בית הוצאה איכותי. נמשיך להוציא ספרי שירה, ספרי עיון וספרים ייחודיים".

אידאולוגיה בעידן תאגידיים ורבי מכר: "ספרית פועלים מאוחד"

תאגידיים, ייעול, רבי מכר – מילים, שהיו זרות בעבר לבית ההוצאה של השומר הצעיר, הפכו למושגי היסוד של ההוצאה. עובדה זו משקפת את השינויים שהתחוללו בתנועה, אשר הקימה את בית ההוצאה הזה, ובתנועת העבודה בכלל. הקפיטליזם – האויב המושבע שלה – הפך להיות לחם חוקה. כל ספר, כמו בהוצאות מסחריות רבות, נבחן היטב בבחינת כדאיותו הכלכלית לצד איכותו הספרותית.

חלק מהספריות, שפעלו תחת השם (או המותג), אם להשתמש בשפת השיווק בת הזמן) "ספרית פועלים" בטרם האיחוד, המשיכו להתקיים לאחריו הגם שבאחדות הוציאו מעט מאוד ספרים. נראה כי צדקו הקולות, שנשמעו בקיבוץ הארצי ואשר קראו לסגור את "ספרית פועלים" אשר סיימה, לדבריהם, את תפקידה ההיסטורי באמצע שנות ה-50: "ספרית פועלים", לאחר תקופת הזוהר שלה, לא השכילה להתמודד עם בתי הוצאה פרטיים (דוגמת אלו של משפחות שוקן וזמורה) ולא עם בתי הוצאה ציבוריים פלורליסטיים יותר, ואפילו הוצאות פועלים אחרות שמרניות פחות (בעיקר "עם עובד", אך גם "הקיבוץ המאוחד"). העובדה, שמנהיג "המולדת השניה", ניקיטה חרושצ'וב, קרא בקונגרס ה-20 של ועידת המפלגה הקומוניסטית (1956) לדו-קיום עם המערב, הייתה צריכה, אולי, לבטל את התפיסה הלוחמנית של ההוצאה נגד התרבות "הדקדנטית-

ניהיליסטית" של המערב; אבל היא דחתה יוצרים רבים, שלא היו לרוחה, ויוצרים רבים אחרים דחו אותה, אם מטעמים אידיאולוגיים ואם מטעמים כלכליים, שהרי לא היה בידה לשלם ליוצרים או, לפחות, לדאוג לפרסום רב של הספר בתקשורת. גם בתחום הפרוזה המתורגמת נחלשה "ספרית פועלים": לא היה ביכולתה להתחרות בשוק על רכישת זכויות לתרגומים והוצאתם לאור. קורות ההוצאות הפועליות משקפות במידה רבה את התהפוכות שעברה החברה הישראלית מאז שלטון תנועת העבודה ועד ימינו. בתוך התמורות האלה נשחקה "קדושתו" של הספר והוא נעשה מוצר – "חפץ" צרכני לכל דבר.

למרות שלהוצאות הפועלים הוקדשו למעלה מ-150 עמודים בספר זה ברור כי עוד רבות ניתן לומר ולהרחיב. אם לסכם בקצרה את קורות הוצאות הפועלים, בנוסף על הסיכום המפורטים יותר שהובאו בסיום העיון בכל אחת מההוצאות, הרי אפשר לומר כי מפעלי ההוצאה לאור המסודרת והקבועה של תנועת הפועלים קמו סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה והם החלו דרכם במקביל לחורבן יהדות אירופה. מהלך זה התקיים בד בבד עם ייסוד ההוצאות הפרטיות-מצנטיות, "שוקן" בארץ-ישראל (1935) ו"מחברות לספרות" (1940). חמשת בתי ההוצאה הללו – ובעיקר אלו הפועליות – החזיקו את הספרות היפה בעברית, במקור ובתרגום, במשך שנים רבות. שאר בתי ההוצאה העבריים היו בבחינת כינור שני בתזמורת. כמעט כל היוצרים הגדולים בפרוזה ובשירה מצאו את מקומם בהוצאות הסוציאליסטיות וזאת לא משום שהן שילמו להם סכומי עתק, אלא מפני שהשכילו להציע להם בית: סביבה של ערכים, החורגים מעבר לפרטיקולריות של מפלגה כזו או אחרת. כל אחד מבתי ההוצאה הללו ראה עצמו אחראי לתרבות העברית וקיבל עליו את משימת חינוכו של הקורא, הכרוכה באחריות זו. ככלל, הם עשו זאת בהצלחה, אולם כיום שולטים ערכי הקפיטליזם ומדיניות השוק החופשי במסדרונות שבהם הילכו כצנלסון, טבנקין, יערי וחזן.